

KUR'AN'DA GEÇEN BAZI ARAPÇA DEYİMLER VE TABİRLER'İN İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDEN TIEM 73'TEKİ TÜRKÇE KARŞILIKLARI ÜZERİNE

(On some Arabic Idioms in Quran and the Turkish Meaning in TIEM 73 of the First Turkish Quran Translations of (Expressions Idioms))

Suat ÜNLÜ*

Öz: Milletlerin ortak ürünleri olan deyimler/tabirler her kültürün kendine ait özelliklerini gösterirler. Deyimler/Tabirler'in içinde gelenek ve görenekler, hayat tarzı, dünyaya bakış açısı ve coğrafi özellikleri vardır. Tarihi çerçeve vardır, sözün özü bir millete ait olan her şey deyimler/tabirlerde gizlidir. Başka bir deyişle deyimler/tabirler gizli bir anlaşmalar sistemidir. İşte bütün bunlardan hareketle tercümesi en zor olan bu unsurlar Arap dilinde de oldukça çok sayıda kullanılmaktadır. Problem Kur'an'da geçen ve Arap diline ait olan bu deyimler/tabirlerin tercüme edilmesindeki zorluktur. Çünkü Türklerle Araplar farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı kültürlerle sahip ve farklı dünyaları olan milletlerdir. Bu iki milletin farklı bakış açılarını bir metinde daha doğrusu Kur'an gibi dini bir mesuliyeti ve günaha girme korkusu taşıyan bir metinde bir araya getirme ve yanlış düşmeme ancak iki milletin tam anlamıyla tarihlerinin, coğrafyalarının, gelenek ve göreneklerinin, felsefi dünyalarının, sosyolojik yapılarının, ahlaki temellerinin, ve dillerinin iyi bilinmesiyle olur. Biz bu makalede Kur'an'da geçen Arapça deyimler/tabirlerin En eski Kur'an Tercümesi olan TIEM 73'teki Türkçe karşılıklarını göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Deyim/Tabir, Satır-Arası Kur'an Tercümesi, Kur'an, TIEM 73, Arapça Deyimler

Abstract: The idioms/phrases that are the produces of the nations show the properties of their own cultures. In the idioms/phrases, there are traditions, life styles, view points and the properties of geographies. There are historical view in the idioms/phrase too. It means that idioms/phrases are the secret system of an agreement. Moving from these views, idioms/phrases that are one of the most problematic thing on translations are used frequently in Arabic too.

* Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, suatunlu06@yaho.com

The problem is the difficulty on the translations of the idioms/phrases in Quran written Arabic. Because, Turks and Arabs are the nations which live in different geographies, which have different cultures and view points. To combine e these different view points of these two nations on a text that carries a religious responsibility and fear of sinning can only be ocured by knowing the history, geography, traditions, philophic view points, social constructions, ethics and language of them very well. In this article, we will try to show the translations from the Arabic idioms/phrases in The Quran to TIEM 73 the oldest translation of The Quran

Key Words: *Idiom/phrase; Interlinear Quran Translation; Quran; TIEM 73; Arabic Idioms*

Giriş

Türk dili Tarihinde TIEM 73 (Türk ve İslam Eserleri Müzesi No. 73.) olarak bilinen Türkçe Kuran çevirisinin kim/kimler tarafından ve ne zaman çevrildiği hakkında hem doğrudan yazmadan hem de dolaylı olarak değişik kaynaklarda somut bilgiler elde etmek pek mümkün olamamıştır. Bununla beraber, dil özellikleri eseri Karahanlı çevresi metinleri arasına dâhil etmemize imkân sağlamaktadır. Yukarıda belirtilenler de dikkate alınarak, elimizdeki metnin en azından ilk Türkçe Kur'an metnine en yakın metin olduğu söylenebilir.

TIEM 73'ün yazma nüshası İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlıdır. Bir hayır sever tarafından Eyüb Sultan Türbesine vakfedilmiş, 1922 yılında Müessesatı Vakfiye'den müzeye getirilmiştir (Erdoğan 1938: 47-51).

Yazmanın sonundaki Arapça ketebe kaydında metnin istinsah tarihi ve müstensihinin kim olduğu hakkında bilgi edinilebilmektedir. Arapça kayıt "Bunu Allah'ın kullarının en zayıfı, en muhtacı olan günahkâr, hatalı yüce Allah'ın affını dileyen (Allah durumunu düzeltsin!) Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî H.734/M.1333/1334 yılında yazdı ve tezhip etti." şeklindedir.

Buna göre, TIEM 73'ün istinsah tarihi H.734/M.1333/1334, müstensihisi ise Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî'dir. Müstensihin adından onun Şirazlı olduğu anlaşılmaktadır. Yazmanın istinsah tarihi H.734/M.1333/1334, İlhanlı devleti Abū Sa'id (1317-1336) dönemine rastlamaktadır (Kök 2004: 22).

TİEM 73 Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Eser üzerinde ilk çalışma Abdülkadir Erdoğan tarafından yapılmıştır. Erdoğan, “Kur’an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri” (Erdoğan 1938: 47-51) adlı çalışmasıyla bu nüshayı tanıtmış ve eserin baştan sona Oğuz Türkçesi ile tercüme edildiğini öne sürmüştür (Erdoğan 1938: 47-51).

Eser üzerinde ilk filolojik çalışma Fahir İz tarafından dönem çalışması olarak yapılmıştır. Bu çalışma Türkiyat Enstitüsü 11 numarada kayıtlıdır: Fahir İz, *Uygurca Kur’an Tercümesi*, İstanbul Üniversitesi Türkoloji Disiplini Vinci semestre travail’ı, 1936-1937. F. İz’in çalışması, TİEM 73’ün Şuara suresinin Türkçe kısmının yazı çevrimini, Türkiye Türkçesine aktarımını ve sözlüğü ihtiva etmektedir.

Zeki Velidî Togan “Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair” (Togan 1960: 133-160) adlı çalışmasında Anonim Tefsir’in TİEM 73’ten daha sonra yazılmış eksik bir nüshadan ibaret olduğunu ve TİEM 73’ün kopyası olduğunu belirtir. Ayrıca Togan, Ryland Kur’an çevirisinin Ali İmran suresinin 118. ayetiyle Anonim Tefsir ve Hekimoğlu Ali Kur’an tercümelelerinin aynı surelerinin 118. ayetlerini karşılaştırarak Ryland Kur’an tercümesinin Doğu Türkçesi özellikleri gösterdiğini, muhtemelen de Çağatayca’dan daha önceki bir döneme XIV. veya XV. yüzyıla ait olduğu görüşünü öne sürer (Togan 1960: 133-160).

Togan “The Earliest Translation of the Qur’an into Turkish” (Togan 1964: 18) adlı çalışmasında ise, Taberî’nin tefsirinin çevrilmesi için Maveraünnnehirli âlimlerden kurulu heyetin üyelerinden birinin İspicap (Sayram)’lı bir Argu Türkünün olduğunu belirtmiştir. Doğu Türkçesi Kur’an tercümelelerinin asıl nüshasının İslâmiyet’i kabul eden ilk Argu ve Karluk Türklerinin lehçesinde, Çü ve Sırderya civarındaki Oğuzların ağzının da tesiri ile yazılmış olduğunu ifade eder (Togan 1963: 230).

Abdülkadir İnan da, eser üzerinde duran bilim adamlarımızdandır. İnan, yazma hakkında ilk olarak “Eski Türkçe Üç Kur’an Tercümesi” başlıklı çalışmasında bahsetmiştir (İnan 1952: 19-20). İnan, bu yazısında Anonim Tefsir, Hekimoğlu Ali Paşa nüshası ve TİEM 73 yazmalarındaki Kehf suresinin bazı bölümlerini karşılaştırmış, bu karşılaştırma sonunda, Anonim Tefsir’le TİEM 73 metninin aynı olduğunu ileri sürmüştür.

Abdülkadir İnan “*Kur’an-ı Kerimin Türkçe Tercümeleleri Üzerinde Bir İnceleme*” adlı çalışmasıyla TİEM 73’ün XI. yüzyılda tercüme edilmiş nüshaya en yakın nüsha olduğunu belirterek metni dil özellikleri bakımından da Anonim Tefsirden ayrı bir yere oturtmuştur. İnan, bu

çalışmasında eserin baştan Bakara suresinin 143. ayetine kadar olan kısmının tıpkıbasımına da yer vermiştir.

Eckmann, TIEM 73'ü iki ayrı makalede ele alarak eser üzerinde çalışmalar yapan bilim adamlarındandır. Eckmann birinci makalesinde TIEM 73 Karahanlı Türkçesi Satır arası Kur'an tercümesini fonetik ve morfolojik olarak inceleyerek eserin 35v/1=002/273 ile 55v/1=003/179 kısımlarının nüshanın diğer kısımlarıyla benzerlikler göstermediğini belirtmiştir (Eckmann1959: 72-85).

Eckmann, ikinci makalesinde eseri morfolojik ve söz varlığı bakımından inceleyerek 35v/1=002/273 ile 55v/1=003/179 bölümlerinin metnin diğer bölümleriyle benzerlik göstermediğini ifade etmiştir. Ayrıca Eckmann, çalışmasında bu tercümenin tam ve harfiyen yapılmış bir tercüme olduğunu, Arapça kelimelerin altına gelecek bir biçimde Türkçe kelimelerin kırmızı mürekkep ve daha küçük harflerle yazıldığını, Türkçe kelimelerin Arapça kelimelerin sırasını takip ettiğini, yazıcının Arap dilindeki kaidelere uyduğunu belirtmiştir (Eckmann 1973: 15-24).

Macit Yaşaroğlu *Kur'an-ı Kerimin Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası* (Yaşaroğlu 1965: 117) adlı çalışmasında TIEM 73'ün Fatıha ve Bakara Suresi 14. ayete kadar olan kısmının yazı çevrimini verir.

Hamza Zülfikâr da "Çağatayça bir Kur'an Tefsiri" adlı çalışmasıyla TIEM 73 üzerinde çalışmış olan bilim adamlarımızdandır. Zülfikâr bu çalışmasında Bakara suresinin 40. ayetine kadar olan kısmının çeviri yazısını vermiştir. Ayrıca Zülfikâr yazmanın dil özellikleri ve kelime kadrosu üzerinde durmuş. Yazmanın bir çok bakımdan Uygurca ile benzerlikler gösterdiğini belirterek. "d" ve "w" seslerinin korunduğunu belirtmiştir. Zülfikâr, *siler* ikinci çoğul şahıs zamiri ile *-ıglı/-igli* partisiplerinin çok kullanılmış olmasını eserin önemli özellikleri arasında saymıştır (Zülfikâr 1974: 153-195).

O. Fikri Sertkaya, Eckmann'ın *Middle Turkic Glosses of The Rylands Interlinear Koran Translation* adlı eserine yazdığı tanıtma yazısında TIEM 73'ün yazma özellikleri üzerinde kısaca durur (1977: 491-496).

Selahattin Sönmezsoy *Les Traductions Turques Manuscrites Du Coran* (1987: 53-62) adlı Türkçe Kuran yazmaları ile ilgili doktora tezinde TIEM 73'ü tanıtmış, ayrıca Fatıha suresi ile Bakara suresinin 14. ayetine kadar yazı çevrimini Yaşaroğlu'nun okuyuşuna dayanarak vermiştir.

Eser üzerinde, daha geç tarihlerde Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde birkaç bitirme tezi olarak da çalışılmıştır. Bu tezlerde TIEM 73'ün 1a-40b kısmının yazı çevrimi ve

dizinleri hazırlanmıştır (Rüzgar 1990; Karagöz 1990: Palta 1990; Aksoy 1990).

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yapılan bir lisans tezinde de Macit Yaşaroğlu'nun çalışmasından alınarak TİEM 73 ile ilgili kısma yer verilmiştir (Yücel 2000: 291).

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Abdullah Kök TİEM 73'ün 1v-235v/2 kısmını doktora tezi olarak çalışmıştır. (Kök 2004a) Kök'ün tezi Giriş, Metin, Türkçe Dizin şeklinde hazırlanmıştır. A. Kök'ün, eser üzerinde “*İlk Türkçe Kur'an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar Üzerine*” (2004) ve “*İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Çevirilerinde Özel Adlar*” (2004) iki de bildirisi vardır.

Hacetepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Suat Ünlü TİEM 73'ün 235v/2 -450r/7 kısmını doktora tezi olarak çalışmıştır. Ünlü'nün tezi Giriş, Metin, Türkçe Dizin şeklinde hazırlanmıştır. Ünlü'nün eser üzerinde “*Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde Esmâ-i Hüsnâ Kavramı*” ve “*İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Çevirilerinde Peygamber Kavramı*” adlı iki bildirisi vardır.

DEYİM

Her dilin söz varlığı içinde (İng. Proverb, Fr. Proverbe, Alm. Sprichwort), deyim (İng. Idiom, Fr. Locution, Alm. Redensort), kalıp söz ve kalıplaşmış söz gibi birden çok göstergenin (sözcüğün) bir arada kullanıldığı yapılar bulunmaktadır. Bu yapılardan deyimler, dilin yaratıcılık özelliğinin en güzel örnekleri olarak her dilin sözvarlığında büyük yer tutan dilsel yapılardır.

“Deyim, genellikle gerçek anlamı dışında (kelimeleri ve sözdizimleri değiştirilmeden (bazen çekim ve zamirleri değiştirerek) kullanılarak bir düşünceyi dile getiren kalıplaşmış söz gruplarıdır (Dağpınar 1988: 30). Deyimler, dilin türlü olanaklarının çeşitli söz ve anlam sanatlarının da yardımıyla bir kavramı belirtmek için bulunmuş halk tarafından benimsenmiş, çoğu gerçek anlamından ayrı mecazlı bir anlam taşıyan, genelleme yapmaksızın münferit bir durumu anlatan, çekici bir anlatıma sahip kelime topluluklarıdır (Hatipoğlu 1984: 49). Deyim, kendini oluşturan parçaların anlamlarından çıkarılmayacak bir anlama sahip, bir ögesinin bile çıkarılmasına izin vermeyen, birden fazla sözcüğün (bazen de tek bir sözcüğün) bir tür sözlüksel birim oluşturduğu anlambirim topluşması, kalıplaşmış sözdür (Özön 1943: 20).

Deyimlerin Özellikleri

1. Çoğunlukla en az iki kelimededen, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşur (Aksan 1993: 37)

2. Çoğunlukla gerçek anlamları dışında bir anlam taşıyan yapılardır. Deyim oluşturmak üzere bir araya gelen göstergeler, deyim anlamı oluşturmak üzere zorunlu olarak kendi gerçek anlamlarından sıyrılarak tek bir gösterge niteliğine bürünürler.

3. Yargı (hüküm) bildirmeden genel kural niteliği taşımadan, genelleme yapmaksızın, münferit bir durumu anlatan kelime gruplarıdır. Deyimlerde kesinlik yoktur, her zaman ve her yerde değil de sadece bazı haller için geçerlidir. Kişilerin tutum ve görüşlerine göre değerlendirilir. Öğüt içermezler. Deyimleri atasözünden ayıran en önemli özellik de budur. Ancak bazı yapılar, dış görünüşleri ile daha çok deyime benzemelerine rağmen maksat ve mahiyet bakımından genelleme niteliğinde bir fikir bildirdikleri zaman atasözü sayılırlar.

4. Halk tarafından benimsenip günlük dilde sıkça kullanılan yapılardır.

5. Deyimler de etkili (affektive) ve sanatlı (figurative) kullanım kaygısı belirgin olarak kendini gösterir. Analatıma canlılık, açıklık, akıcılık, çekicilik, güç ve kıvraklık kazandırmaları, çarpıcı olmaları ve hatırdaki kolay kalabilmeleri için çoğu deyimler eksiltme, tekrar, devrik cümle, diyalog, anaför, ritim, kafiye, seci, tam secî cinas, tevriye, mecaz, teşbih, istiare, kinaye, mübalağa gibi bir takım anlam ve ses sanatları kullanılarak yapılmışlardır.

6. Az sözcük ile çok anlam taşıyan, kısa ve özlü anlatım araçlarıdır. Bir kavramı en az sözle ve en etkili bir biçimde anlatmayı amaçlar. Bu özellik onun kolayca dile yerleşmesine ve nesilden nesile aktarılmasına yardımcı olmuştur.

7. Deyim altında toplanan yapılarda bir bütün ve bütüne ait anlamın varlığı söz konusudur. Deyimi oluşturan göstergelerin tek tek sözlüksel, göndergesel anlamları (referential meanings), bütüne ait deyim anlamı (idiomatic meaning)'nın oluşumunda doğrudan etkili değildir.

8. Deyimler güçlü bir kalıplaşma örneği göstermektedirler. Deyim yapılarında öğelerin tek bir birim niteliği kazanacak kadar birbirine bağımlı duruma gelmesi, ancak kalıplaşma ile açıklanabilir (Aksan 1993: 37).

9. Deyimler, toplumun felsefesini, yaşam biçimini, çevre şartlarını, gelenek görenek ve inaçlarını, gözleme dayanan tecrübelerini, ince zekâsını, duygularını, hayal ve umutlarını, ileri görüşlülüğünü, gerçekçiliğini yani tüm

kültürünü ve karakteristik özelliklerini yansıtan anlatım unsurlarıdır. Dilbilim açısından olduğu kadar edebiyat ve halkbilim açısından da önemli olan sözlerdir. Ayrıca bu öğeler her dilin iç yapısını, anlam özelliklerini de yansıtır. Bu özellikleriyle deyimler, her dilin kendine özgü, başkalarından ayrılan önemli bir yönünü oluşturur. Bir dilin gerçekleri dile getirmedeki anlayış ve anlatış biçimini gösterir. Dilci ve dilbilimciler yalnızca deyimlerine dayanarak bir toplumun bütün kültürünü inceleyebilir, önemli sonuçlar çıkarabilirler (Aksan 1993: 37).

Genel olarak deyimler açısından dilden dile büyük ayrımlar vardır., ancak, coğrafi şartlar ile mahallî gelenek ve göreneklerin doğurduğu farklılıklar bir yana, insanoğlunun havsalasından çıkan fikir muhtevası aşağı yukarı aynıdır. Çünkü birtakım genel ahlak kuralları, beşerî zaafı ve sapmalar, bilgelikler, tabiat olayları, fizyolojik olaylar, jestler ve mimikler insanlığın bir bölümü için değil, tamamı için geçerlidir. Bütün bunları ifade eden sözler her dilde mevcut değildir ama meydana getirilmemeleri veya tercüme yolu ile dışarıdan ithal edilememeleri için de hiçbir sebep yoktur.

ARAPÇA DEYİMLER ve TABİRLER'İN İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİNDEN TİEM 73' TEKİ KARŞILIKLARI

1. Ar. “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” Tü. “Doğru yol” *köni yol* (TİEM 73 2r/1=001/006).

Kur'an: Bizi *doğru yola*, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet (Diyanet 1993: 001/006).

2. Ar. “فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” Tü. “Kalplerinde hastalık vardır¹” *köñülləri içində bir ig turur* (TİEM 73 3r/3=002/010).

Kur'an: *Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır.* Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır (Diyanet 1993: 002/010).

3. Ar. “تَبَدُّ فَرِيقٌ ... كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ” Tü. “Bir grup Allah'ın Kitabını arkalarına attı²” *tañrınıñ bitigini arqaları yaru inçä qalı anlar bilmäslär* (TİEM 73 12r/7=002/101).

Kur'an: Onlara, Allah katından ellerinde bulunan Kitab'ı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir peygamber gelince, kendilerine kitap verilenlerden bir kısmı, *sanki bilmiyorlarmuş gibi Allah'ın Kitab'ını (Tevrat'ı) arkalarına attılar*

¹ Onların kalplerinde, yani ruhanî kalplerinde hiç görülmedik yok edici bir manevî ve ahlakî hastalık vardır (Yazır 1993: Cilt 1).

² Kendilerine gönderilen kitaplara itibar etmeden (Yazır 1993. Cilt 2 250).

(Diyanet 1993: 002/101).

4. Ar. “أهل الكتاب” “Tü. “Kitap ehli” *bitig idilärindin* (TİEM 73 12v/8=002/105).

Kur’an: Ne Kitab ehlerinden inkâr edenler ve ne de Allah’a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir (Diyanet 1993: 002/105).

5. Ar. “أَسَلِمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ” Tü. “Allah’a yüzünü döndürdü³” *tanrıka yüzini edgüülük kıılığlı bolsa* (TİEM 73 13v/3=002/112).

Kur’an: Hayır, öyle değil! Kim *ihşan derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse*, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir (Diyanet 1993: 002/112).

6. Ar. “لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ” Tü. “Hristiyanların bir dayanakları yoktur “: *cuhüd ärmäs tärsälar närsä üzä aydı tärsälar ärmäz cuhüd närsä üzä*. (TİEM 73 13v/5=002/113).

Kur’an: *Yahudiler, “Hristiyanlar bir temel üzerinde değiller” dediler. Hristiyanlar da, “Yahudiler bir temel üzerinde değiller” dediler.* Oysa hepsi Kitab’ı⁴ okuyorlar. (Kitab’ı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir (Diyanet 1993: 002/113).

7. Ar. “يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ” Tü. “Hz. İbrahim evin temellerini bu şekilde yükseltiyor”; *kötrür İbrâhîm ullarını äwdin* (TİEM 73 15r/6=002/127).

Kur’an: *Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor.* “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı (Diyanet 1993: 002/127)

8. Ar. “حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتَ” Tü. “Hz. Yakub’a ölüm geldi”; *käldi ya’küb yalavaçka ölüm* (TİEM 73 16v/6=002/133).

Kur’an: Yoksa siz *Yakub’un, ölüm döşeğinde iken* çocuklarına, “Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha ibadet

³ Hz. Peygamberin de ifade buyurduğu gibi “Allah’a, onu görür gibi ibadet etmek” demektir (Diyanet 1993).

⁴ Âyetteki “Kitap” ile Hz. İsa’yı tasdik eden Tevrat ve Hz. Mûsâ’yı tasdik eden İncil kastedilmektedir. İki kitaptan her biri, diğerini getiren peygamberi tasdik ettiği için, ikisi birden “Kitap” diye zikredilmiştir (Diyanet 1993).

edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş müslümanlarız.” dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz? (Diyanet 1993: 002/133).

9. Ar. “صِبْغَةَ اللَّهِ” Tü. “Allah’ın boyası”⁵; *tağrı dîni*: (TİEM 73 16r/8=002/138).

Kur’an: “Biz, Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’inkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz” deyin⁶ (Diyanet 1993: 002/138).

10. Ar. “خَلُّوا إِلَىٰ شَيْطَانِهِمْ” Tü. “Şeytanlarıyla baş başa kaldılar”⁷; *yalnız kıalsalar kamuğ yäklärdin* (TİEM 73 3r/8=002/014).

Kur’an: İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler (Diyanet 1993: 002/014).

11. Ar. “إِنَّا مَعَكُمْ” Tü. “Muhakkak biz sizinle beraberiz”; *biz yanluqlar biz* (TİEM 73 3r/9=002/014).

Kur’an: İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler (Diyanet 1993: 002/014).

12. Ar. “يَنْقَلِبُ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ” Tü. “Ökçeleri üzerine geri dönüyor”; *äwrülür ekki ökçäsi üzä* (TİEM 73 17r/2=002/143).

⁵ Burada boya din anlamındadır. Her yönüyle Müslüman olan, İslam dininin emir ve yasaklarını kendine ilke edinen, öz olarak bütün Kur’an hükümlerini hayatına hakim hale getiren insan Allah’ın boyasıyla boyanmış demektir (Diyanet 1993).

⁶ Hıristiyanlar, doğan çocuklarını, Hıristiyanlığı kabul edenleri ya da bir kiliseden öbürüne geçenleri vaftiz denen bir işlemde geçirirler. Vaftiz, su serpmek ya da suya batırmak suretiyle yapılır. Baba, Oğul ve Ruhu’l-Kudüs adına yapılan bu işlemin insanı aslî günahattan kurtaracağına, insanın âdeta yepyeni bir hayat boyasına boyanacağına inanırlar. Vaftiz uygulamasının aslı Yahudilikten gelmektedir. Bu âyette, gerçek kurtuluşun böyle zahiri ve sembolik eylemlerle değil, Allah’ın insanların fitratına yerleştirdiği aslî renk olan tevhid inancı ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır (Diyanet 1993).

⁷ Bunlar müminleri gördükleri zaman inandık derler. Kendi şeytanlarına, gizli antlaşmalarla, gizli meclislerde kendilerine gizli gizli fitne ve fesat dersi veren donuk kafalı, çifit, şeytanlık ustalarına tenhaca varıp yalnızca kaldıkları zaman da biz herhalde sizinle beraberiz, bundan emiz olunuz derler (Yazır cilt1: 213).

Kur'an: Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir (Diyanet 1993: 002/143).

13. Ar. "فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ" Tü. "Yüzünüzü onun tarafına çevirin"; *âwrüñlär yüzüñizlär anıñ tapa* (TİEM 73 17r/5=002/144).

Kur'an: (Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir⁸ (Diyanet 1993: 002/144).

14. Ar. "يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ" Tü. "Onlar onu, oğullarını bildikleri gibi bilirler⁹"; *bilirlär anı nâtäg kim bilirlär oğlanlarını* (TİEM 73 17v/2=002/146):

Kur'an: Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler¹⁰ (Diyanet 1993: 002/146).

15. Ar. "يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ" Tü. "Onları taşkınlıkları içinde bırakıyor"; *başları tüzginip yörürlär* (TİEM 73 3v/1=002/015).

⁸ Hz.Peygamber, Hicri ikinci yılın ortalarına kadar namazlarda Kudüs cihetine yöneliyor, fakat hep Kâbe'ye yönelme emrinin gelmesini bekliyordu. Bir ikinci namazı sırasında Allah Teâlâ, Kâbe'ye doğru yönelmesini emretti. Kudüs'e doğru yönelerek başlanan bu namaz Kâbe'ye yönelerek tamamlandı. Bu olayın geçtiği yerde yapılan mescit, bugün "Mescid-i Kibleteyn", yani iki kibleli mescit diye anılmaktadır (Diyanet 1993).

⁹ Hz. Muhammed, Tevrat'ta Hz. Musa'ya benzer bir peygamber, diye vasıfları anlatılmış olduğundan öteden beri kitap ehli tarafından bilindiğinden dolayı böyle bir şekilde ifade edilmiştir (Yazarı Cilt 1: 439).

¹⁰ Yahudiler ve Hristiyanlar, Hz. Peygamber'e ait özellikleri kendi kutsal kitaplarında okuyageldiklerinden onu özellikleriyle çok iyi tanıyorlardı. Âyette, yahudilerin ve Hristiyanların Hz. Peygamber'i inkâr etmelerinin bilgisizlikten değil, inattan kaynaklandığına işaret edilmektedir (Diyanet 1993).

Kur'an: Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir (Diyanet 1993: 002/015).

16. Ar. “تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ” Tü. “Onların bağları koptu”; *käsildi anlarının birlä säbäblär* (TİEM 73 19v/3=002/166).

Kur'an: Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır (Diyanet 1993: 002/166).

17. Ar. “لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ” Tü. “Şeytanın adımlarına uymayın”; *uđu barmaŋlar yäk maŋımlarıŋa* (TİEM 73 19v/5=002/168).

Kur'an: Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yişin! *Şeytanın izinden yürümeyin*. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır (Diyanet 1993: 002/168).

18. Ar. “ذُهِبَ اللَّهُ بُنُورَهُمْ” Tü. “Allah onların nurlarını giderdi”; *elüti ketärdi taŋrı yaruŋluŋlarını* (TİEM 73 002/017).

Kur'an: Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok ediverir de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakiverir (Diyanet 1993: 002/017).

19. Ar. “إِبْنِ السَّبِيلِ” Tü. “yolda kalmışlar”¹¹; *yol oŋları* (TİEM 73 21v/5=002/177).

Kur'an: İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, *yolda kalmışa*.... (Diyanet 1993:002/177).

22. Ar. “كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ” Tü. “Size kısas farz kılındı”¹²; *bitildi silär üzä tüzlük tänişmäk* (TİEM 73 21v/9=002/178).

¹¹ Yurdundan ayrılmış misafirdir. (Yolla olan) zorunlu ilişkisinden dolayı “ibnü's-sebil” denmiştir. Menzilden uzak misafire “ibnü's-sebil” denir. Yola nisbet edilmesi, onunla özdeş olması sebebiyledir. “ibnü's-sebil” ifadesi, evinden uzakta olan herhangi bir kimseyi ve özellikle, bu durumdan dolayı geçim için yeterli imkana sahip bulunmayan kişiye gösterir (Bilgin 1993: 19).

¹² Yani öldürülen hür bir insan yerine hür bir insan, köle yerine bir köle, kadın yerine kadın öldürülür. Bu şekilde kısas istemek öldürülenin velisinin hakkıdır (Ateş 1975: 45b).

Kur'an: Ey iman edenler! Öldürülenler *hakkında size kısas farz kılındı*. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzelliikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.¹³ (Diyanet 1993:002/178).

23. Ar. “هُنَّ لِيَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسٌ لَهُنَّ” Tü. “O bayanlar siz erkeklere bir örtüdür, siz erkekler de ona”; “*kâdim ol silârkü silâr kâdim anlarğa* (TİEM 73 22r/4=002/187).

Kur'an: Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.¹⁴ .. (Diyanet 1993:002/187).

24. Ar. “مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ” Tü. “Allah size takdir etmedi”; *tîlâhlâr anı kim bitidi tayrı silârkü* (TİEM 73 22r/6=002/187).

Kur'an: Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın (Diyanet 1993:002/187).

25. Ar. “الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ” Tü. “Kadınlarınıza yaklaşmanız”; *kawuşmak urağutlarınızğa* (TİEM 73 22r/3=002/187).

Kur'an: Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı.¹⁵ Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz (Diyanet 1993:002/187).

¹³ Kısas, aynıyla karşılık vermek demektir. İslâm hukukunda ise, kasten ve haksız yere bir kimsenin canına kıyma ya da bedenine veya uzvuna zarar verme suçlarını işleyen kimselerin, verdikleri zararın aynıyla cezalandırılmaları demektir. Bu âyette kısas, “cana can” kuralını ifade etmektedir. Mâide sûresinin 45. âyeti, kısasa tabi suçları topluca belirtmektedir. İlgili şahsın vazgeçmesi hâlinde, kısas diyete dönüşür. Hıristiyanlıkta adam öldürenin affedilmesi; Yahudilikte ise, mutlaka kısasa tabi tutulması esastı. İslâm, diyet uygulaması ile orta yolu getirmiş oldu (Diyanet 1993).

¹⁴ Âyetin bu kısmında, güçlü bir anlatım üslubu içinde, karı koca arasındaki ilişkinin tabiatı ortaya konmaktadır. Elbise ve örtü insanı nasıl soğuktan ve sıcaktan korur, kusurlarını örterse; eşler de birbirlerine karşı öyle koruyucu, kollayıcı ve bağlı olacaklardır (Diyanet 1993).

¹⁵ Tefsir kaynaklarının aktardığına göre, orucun farz kılındığı ilk dönemlerde müslümanlar, oruç tutacakları zaman sadece güneş batımından yatsı namazını kılincaya ya da uyuyuncaya kadar yiyip içebiliyorlar; cinsel ilişkide bulunabiliyorlardı. Kısaca imsak, yatsı namazından ya da uykuya dalınmasından itibaren başlardı. Âyette, yatsı namazından ya da uykudan sonra cinsel ilişkinin oruca engel olmadığı vurgulanmaktadır (Diyanet 1993).

26. Ar. “فَاتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا” Tü. “Evlere kapılarından girin”¹⁶; “*edgünlük ol turur saĥnuĥluĥ ĥılsa* (TİEM 73 22v/5=002/189).

Kur’an: Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz (Diyanet 1993:002/189)

27. Ar. “يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ” Tü. “Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar”; “*ĥılurlar barmaĥlarını ĥulakları içindä kök otlarındın ölümdin saĥlanur* (TİEM 73 3v/6=002/019).

Kur’an: Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle saĥanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. *Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar.* Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır (Diyanet 1993: 002/019).

28. Ar “فَاتُوا حَرْتَكُمْ” Tü. “tarlanıza dilediğiniz biçimde varın”; *kâliĥlär tarıĥlaĥıyızlarĥa* (TİEM 73 27r/7=002/223).

Kur’an: Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. *Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.* Kendiniz için (geleceĥe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah’a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü’minleri müjdele (Diyanet 1993:002/223)

29. Ar. “بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ” Tü. “Nikah baĥı elinde bulunan (erkek)”; *älgindä turur hatunluĥ tüĥünü* (TİEM 73 30r/1=002/237).

Kur’an: Eĥer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır. Ancak kadının, ya da *nikâh baĥı elinde bulunanın (kocanın.* paylarından) vazgeçmesi başka. Bununla birlikte (ey erkekler), sizin vazgeçmeniz takvaya (Allah’a karşı gelmekten sakınmaya) daha yakındır. Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir (Diyanet 1993:002/237).

¹⁶ Araplar, ihrama girdikleri zaman bir gölgeliĥe oturmaz, evlerine gitmek zorunda kalsalar gölge altından geçmemek için kapıdan girmez, arka duvardan açtıkları bir delikten geçip evin bahçesine girerler ve bu uygulamayı bir iyilik sayarlardı. Kur’an, iyiliĥin böyle şekillerle deĥil, gönüldeki takva ile, Allah’a baĥlılık olcaĥını belirtmektedir (Ateş 1975: 50b).

30. Ar. “تَبَّتْ أقدامنا” Tü. “ayaklarımız sağlam tut”; *bükürtü bergil adaqlarımıznu* (TİEM 73 31v/7=002/250).

Kur'an: (Tâlût'un askerleri) Câlût ve askerleriyle karşı karşıya gelince şöyle dediler: “Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.” (Diyanet 1993:002/250).

31. Ar. “اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى” Tü. “muhakkak ki o, kopmayan, sağlam bir kulpa yapışmıştır”; *tutuşdı ök küçlügräk bärkräk bir şağuşa* (TİEM 73 32v/7=002/256).

Kur'an: Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla iştendir, hakkıyla bilendir (Diyanet 1993:002/256).

32. Ar. “وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ” Tü. “Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi (iman ve akrabalık bağlarını) keserler”; *buzarlar taşrınıñ 'ahdini kedîn. käsärlär* (TİEM 73 4v/5=002/027).

Kur'an: Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir (Diyanet 1993:002/227)

33. Ar. “لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا” Tü. “Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme”; *idimiz yüklämägil bizin üzü ağır yükni* (TİEM 73 37v/7=002/286).

Kur'an: Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et (Diyanet 1993:002/286).

34. Ar. “وَلَا تَلْبِسُ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ” Tü. “Bile bile gerçeği batıla bulayıp hakkı gizlemeyin”; *karışturmanız kertü yarağlı bolmağı yoğ yodun birlä* (TİEM 73 6r/4=002/042).

Kur'an: Hakkı batıla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin (Diyanet 1993:002/042)

35. Ar. “حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ” Tü. “Allah onların kalblerini mühürledi”; *tamğa urdı tanrı köñülläri üzä* (TİEM 73 2v/7=002/007).

Kur'an: Allah, onların *kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir*. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır (Diyanet 1993:002/007).

36. Ar. “حَتَمَ اللَّهُ... عَلَى سَمْعِهِمْ” Tü. “Allah onların kulaklarını mühürledi”; *tamğa urdı tanrı kulaqları üzä* (TİEM 73 2v/7=002/007).

Kur'an: *Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir*. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır (Diyanet 1993:002/007).

37. Ar. “جِئْتَ بِالْحَقِّ” Tü. “gerçeği getirdin”; *kältürdün yaraşığını* (TİEM 73 9r/1=002/071).

Kur'an: Mûsâ şöyle dedi: “Rabbim diyor ki; o, çift sürmek, ekin sulamak için boyunduruğa vurulmamış, kusursuz, hiç alacası olmayan bir sığırdır.” Onlar, “İşte, *şimdi tam doğrusunu bildirdin*” dediler. Nihayet o sığırı kestiler. Neredeyse bunu yapmayacaklardı (Diyanet 1993:002/071).

38. Ar. “قَسَبْتَ قُلُوبَكُمْ” Tü. “kalbleriniz katılaştı”; *katıg boldı köñlüñizlär* (TİEM 73 9r/4=002/074).

Kur'an: Sonra bunun ardından *kalpleriniz yine katılaştı*, taş gibi, hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yararılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah, yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir (Diyanet 1993:002/074).

39. Ar. “أَحَاطَتْ بِهٖ خَطِيئَتُهُ” Tü. “suçu kendisini kuşatmış olursa”; *kapsasa anı yazuğu muñluğu* (TİEM 73 10v/8=002/081).

Kur'an: Evet, kötülük işleyip *suçu benliğini kaplamış (ve böylece sırke düşmüş)* olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır (Diyanet 1993:002/081).

40. Ar. “قُلُوبُنَا غُلْفٌ” Tü. “Kalpleriniz perdelidir”; *köñüllärimiz qalığı turur* (TİEM 73 11v/8=002/088).

Kur'an: “Kalplerimiz muhafazalıdır” dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler.¹⁷ (Diyanet

¹⁷ Yahudiler, tarihleri boyunca, kendilerine gönderilen peygamberlere karşı daima direnmişler, onlara işkence etmişler, onları öldürmüşler, olmadık hile ve entrikalara

1993:002/088).

41. Ar. “مِنْ عِنْدِ اللَّهِ” Tü. “Allah’ın laneti”; *tahtırınıñ qarğısı* (TİEM 73 11r/2=002/089).

Kur’an: Kendilerine ellerindeki (Tevrat’ı) tasdik eden bir kitap (Kur’an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti inkârcıların üzerine olsun (Diyanet 1993:002/089).

42. Ar. “يَعْتَصِمُ بِاللَّهِ” Tü. “Kim Allah’a sarılırsa”; *yapuşsa tahtırğa* (TİEM 73 47v/8=003/101).

Kur’an: Size Allah’ın âyetleri okunup dururken ve Allah’ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah’a sımsıkı bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir (Diyanet 1993: 003/101).

43. Ar. “اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ” Tü. “Allah’ın ipine yaklaşın”; *yapuşuñ tahtır urğanıña* (TİEM 73 48r/1=003/103).

Kur’an: Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti.. (Diyanet 1993:003/103).

44. Ar. “فَأَلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ” Tü. “(Allah) kalplerinizi uzlaştırdı”; *tahtı yaraşık kâmişti köyülläriñiz* (TİEM 73 48r/2=003/103).

Kur’an: Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti.. (Diyanet 1993:003/103).

45. Ar. “كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ” Tü. “ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz”; *ardıñiz çuğur kırığı üzä otđın* (TİEM 73 48r/3=003/103).

Kur’an: ...Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz (Diyanet 1993:003/103).

46. Ar. “إِسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ” Tü. “o gün bazı yüzler ağarır bazı yüzler

başvurmuşlardı. Bundan sonraki âyetler, Yahudilerin Hz.Peygamber’e karşı da sergiledikleri bu olumsuz tutumu dile getirmektedir (Diyanet 1993).

kararır”; *ol kün aqarur yüzlär taqı qararur yüzlär* (TİEM 73 48r/8=003/106).

Kur’an: *O gün bazı yüzler aqarır, bazı yüzler kararır.* Yüzleri karararlara, “İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? Öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın” denilir (Diyanet 1993:003/106).

47. Ar. “يُولُوكُمُ الْأُدْبَارَ” Tü. “arkalarını dönüp kaçarlar “:” *äwürgäylär soqlarını* (TİEM 73 49v/8=003/111).

Kur’an: Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size *arkalarını dönüp kaçarlar.* Sonra onlara yardım da edilmez (Diyanet 1993:003/111).

48. Ar. “يَسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ” Tü. “hayır işlerine koşarlar”; *ewärlär yahşı işlär içindü* (TİEM 73 49r/5=003/114).

Kur’an: Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, *hayır işlerinde birbirleriyle yarışrlar.* İşte onlar salihlerdendir (Diyanet 1993:003/114).

49. Ar. “بِذَاتِ الصُّدُورِ” Tü. “göğüslerin özünü bilir Allah”; *taqrı bilgän köküzlär iyäsini* (TİEM 73 49v/7=003/119).

Kur’an: ...Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: “Öfkenizden ölü!” Şüphesiz *Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir* (Diyanet 1993:003/119).

50. Ar. “عَضُوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْعَيْظِ” Tü. “size karşı öfkeden parmak uçlarını ısırırlar”; *ısrıdılar sizij üzä barmaq uçların öfkädin* (TİEM 73 49v/6=003/119).

Kur’an: Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını *ısırırlar.* De ki: “Öfkenizden ölü!” Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir (Diyanet 1993:003/119).

51. Ar. “مُوتُوا بَغِيظِكُمْ” Tü. “öfkenizden ölü”; *ölün öfkäñiz birlä* (TİEM 73 49v/7=003/119).

Kur’an: Onlar sizinle karşılaştıkları zaman “inandık” derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: “*Öfkenizden ölü!*” Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir (Diyanet 1993:003/119).

52. Ar. “يَأْتُونَكُم مِّنْ فُورِهِمْ” Tü. “onlar hemen şu dakikada üzerinize

gelseler”; *kâlsülär sizkü ewmäklärindin* (TİEM 73 50r/5=003/125)

Kur’an: Evet, sabrettiğiniz ve Allah’a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar *ansızın üzerinize gelseler* bile Rabbiniz nişanlı beş bin melekle size yardım eder (Diyanet 1993:003/125).

53. Ar. “لأولي الأبصار” Tü. “Elbette (bunda) gözleri olanlar için bir ibret vardır”; *ekki anlarça közniñ körmäki* (TİEM 73 39r/4=003/013).

Kur’an: Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. *Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır* (Diyanet 1993: 003/103).

54. Ar. “في السراء و الضراء” Tü. “bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar”; *harc kılurlar kenlikdü takı tarlıkda* (TİEM 73 50v/7=003/134).

Kur’an: Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever (Diyanet 1993:003/134).

55. Ar. “الأيام بيننا” Tü. “o günler, onları biz insanlar arasında çevirip dururuz (kah bir kavme, kah ötekine galibiyet veririz; bazen bir topluma iyi veya kötü günler gösteririz, bazen ötekine); *ol künlär tüzgindürür miz anı kişilär arasında* (TİEM 73 51r/7=003/140).

Kur’an: Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir’de) benzeri bir yara almıştı. İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez (Diyanet 1993:003/140).

56. Ar. “يردوكم على أعقابكم” Tü. “sizi arkanıza (küfre) çevirirler”; *kaytarğay sizni ökçäläriñiz üzä* (TİEM 73 52r/4=003/149).

Kur’an: Ey iman edenler! Siz eğer kâfir olanlara uyarsanız sizi *gerisingeriye (küfre) çevirirler* de büsbütün hüsrana uğrarsınız (Diyanet 1993:003/149).

57. Ar. “تَنَزَّاعْتُمْ فِي الْأَمْرِ” Tü. “(verilen) emir hakkında (birbirinizle) çekişip isyan ettiniz”; *tartuştıñız iş içindä* (TİEM 73 51r/9=003/152).

Kur’an: Andolsun, Allah, izniyle, onları (müşrikleri) kırıp geçirdiğiniz sırada size olan va’dini gerçekleştirdi. Nihayet sevdiğiniz şeyi

(zaferi) size gösterdikten sonra, za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz. İcinizden dünyayı isteyenler de vardı, ahireti isteyenler de. Sonra sizi denemek için onlardan yüzünüzü çevirdi. (Kaçıp hezimete uğradınız. Buna rağmen) sizi bağışladı. Allah, mü'minlere karşı çok lütufkârdır (Diyanet 1993: 003/152).

58. Ar. “لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ” Tü. “**Ellerini boynuna bağlanmış yapma**¹⁸”; *kıлмағұл әлгіңни бағлығы бойнуңқа* (TİEM 73 208r/4=017/029).

Kur'an: *Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma.* Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.¹⁹ (Diyanet 1993: 017/029).

59. Ar. “لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً” Tü. “**sayıp dökmediği ne küçük ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor**”; *қодмас бир кіңіңни ап ымә бир улугни мәғәр садı әни* (TİEM 73 218v/3=018/049).

Kur'an: Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki **küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!**” derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez (Diyanet 1993:018/049).

60. Ar. “بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ” Tü. “**peşlerinde üzüntüden kendini helak edeceksin**”; *öldürdüңи сән өзүңни әнәрәңиз әзә* (TİEM 73 215v/8=018/006).

Kur'an: Demek sen, bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, **arkalarından üzümlere âdeta kendini tüketeceksin!**²⁰ (Diyanet 1993:018/006).

61. Ar. “وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي” Tü. “**bende kemik gevşedi**”; *käwrädi sünüküm ya'ni za'if boldum.* (TİEM 73 223r/4=019/004).

Kur'an: O, şöyle demişti: “Rabbim! Şüphesiz **kemiklerim gevşedi.**

¹⁸ Ellerin boyna bağlanmış olması, cimriliği temsil eder. Ellerin açılması da savurganlıktan kinayedir. Yani ne öyle ellerini boynuna bağlamış gibi cimri ol, ne de malını saçıp savur. Her iki hal de insanın kınanıp üzüntü içine düşmesine neden olur (Ateş 470a).

¹⁹ Bu ayet genellikle kelime kelime, “Elini boynuna bağlama, onu büsbütün de açma” şeklinde tercüme edilmektedir. “Elini boynuna bağlamak” ve “Elini büsbütün açmak” Arap dilinde “cimrilik etmek” ve “müsrif olmak” anlamlarında birer deyimdir (Diyanet 1993).

²⁰ Bu âyet başta inanç ve ahlâk alanları olmak üzere her yönüyle çöküntüye uğramış bulunan insanlık adına son derece üzülen Hz. Peygamber'i teselli etmektedir. Şu'arâ sûresinin 3. âyeti ile Hicr sûresinin 97. âyeti de aynı özellikteki âyetlerdir (Diyanet 1993).

Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.” (Diyanet 1993:019/004).

62. Ar. “وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا” Tü. “**baş ihtiyarlık ateşiyle tutuştu**”; **tütündü küydi: baş ürünlükün** (TİEM 73 223r/4=019/004).

Kur’an: O, şöyle demişti: “Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. **Saçım sakalım ağardı.** Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.” (Diyanet 1993:019/004).

63. Ar. “عَنْتَ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ” Tü. “**Bütün yüzler, o diri ve yöneticiye boyun eğmiştir**”; **uçuz bolğay yüzlär ol tiriğkä kim hämişä tiriğ turur** (TİEM 73 234v/9=020/111).

Kur’an: **Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözeten Allah’a boyun eğmiştir.** Zulüm yüklenen, mutlaka hüsrana uğramıştır (Diyanet 1993: 020/111).

64. Ar. “لِسَانَ صِدْقٍ” Tü. “**onlar için yüce bir doğruluk dili verdik²¹**”; **kıldımız anlarğa köni til köni sözlüglär ya’nı ädğü öğdi yüksäk.** (TİEM 73 226v/9= 019/050).

Kur’an: Onlara rahmetimizden bağışta bulunduk. Onlar için **yüce bir doğruluk dili var ettik** (güzel bir söz ile anılmalarını temin ettik) (Diyanet 1993:019/050).

65. Ar. “إِخْلَعْ نَعْلَيْكَ” Tü. “**Pabuçlarını çıkar**”; **suçulğil ekki na’luñı** (TİEM 73 229r/1=020/012).

Kur’an: “Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. **Hemen ayakkabılarını çıkar.** Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ’dasın.” (Diyanet 1993: 020/012).

66. Ar. “رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي” Tü. “**Rabbim, benim göğsümü aç (risalet görevini yüklenilmesi için yüreğimi genişlet)**”; **idimä açä bergil köksümni köñlümni** (TİEM 73 229v/1=020/025).

Kur’an: Mûsâ, dedi ki: “**Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.**” (Diyanet 1993:020/025).

67. Ar. “عُقْدَةٌ مِّنْ لِّسَانِي” Tü. “**Dilimin düğümünü çöz**”; **şüşä bergil tügünümni mäniñ tilimdin** (TİEM 73 230v/1=020/027).

Kur’an: “**Dilindeki tutukluğu çöz** ki (Diyanet 1993:020/027).

68. Ar. “اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي” Tü. “**onunla arkamı kuvvetlendir**”; **katığ**

²¹ Bütün din mensuplarınca onların, övülüp hayr ile yad edilmelerini sağladık. Herkes onları doğrulukla andı (Ateş 515a).

küçlüğ kulu bergil anıy birlü arķamı (TİEM 73 230v/3=020/031).

Kur'an: “Onunla gücümü artır.” (Diyanet 1993:020/031).

69. Ar. “وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي” Tü. “**senin üzerine benden bir sevgi koydum (görenler senin üzerinde koyduğum bu sevgiden ötürü seni sevdiler)**”; *kâmiştım sâniñ üzü säwüglügni mendin* (TİEM 73 230v/7=020/039).

Kur'an: “Onu (bebek Mûsâ'yı) sandığın içine koy ve denize (Nil'e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan birisi (Firavun) alsın. Sana da, ey Mûsâ, sevilesin ve gözetimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan ***bir sevgi bırakmışım.***” (Diyanet 1993: 020/039).

70. Ar. “تَقَرَّ عَيْنُهَا” Tü. “**gözü aydın olsun, üzülmesin**”; *yarusa anıy közi* (TİEM 73 231v/9=020/040).

Kur'an: “Hani kız kardeşin (Firavun ailesine) gidiyor ve “size onun bakımını üstlenecek kimseyi göstereyim mi?” diyordu. Derken, ***gözü aydın olsun***, üzülmesin diye seni annene döndürdük...²² (Diyanet 1993:020/040).

71. Ar. “لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى” Tü. “**orada ne ölür, ne de yaşar**”; *ölmägäy anıy içindä taķı tırlmägäy*. (TİEM 73 232v/8=020/074).

Kur'an: Şüphesiz, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, kesinlikle ona cehennem vardır. ***Orada ne ölür, ne de (güzel bir hayat) yaşar*** (Diyanet 1993:020/074).

72. Ar. “فَجَلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِي” Tü. “**gazabım üzerinize iner**”; *tüşgäy silär üzü mänim kınamaķım ya'ni öfkäm* (TİEM 73 232r/1=020/081).

Kur'an: “Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz ve helâl olanlarından yiyin. Bu konuda aşırı da gitmeyin, yoksa üzerinize gazabım iner. Gazabım da kimin üzerine inerse, o muhakkak helâk olmuş demektir.” (Diyanet 1993:020/081).

73. Ar. “وَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ” Tü. “**işlerini aralarında parçaladılar (Tanrıdan gelen dini parça parça ettiler, ayrılığa düştüler)**”; *käs käs kıldılar işlärini anlar ara* (TİEM 73 240r/2=021/093).

²² Tefsir bilginlerinin açıklamasına göre, Firavun ailesi küçük Mûsâ'yı bulup alınca, çocuk hiçbir kadından süt emmemeye başladı. Ona süt emzirecek bir kadın aradıkları sırada, ablası Meryem, Firavun ailesine, “Size, ona bakıp emzirecek birini göstereyim mi” deyince, bu teklif kabul edildi. Gidip Mûsâ'nın annesini getirdiler ve çocuk onun sütünü kabul etti. Böylece Mûsâ tekrar annesine dönmüş oldu (Diyanet 1993).

Kur'an: (İnsanlar) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Hepsi de ancak bize dönecekler (Diyanet 1993:021/093).

74. Ar. “انقلب على وجهه” Tü. “**yüzüsütü döner**”²³ (dini kötületerek ondan vazgeçer); **äwrülür öz yüzi üzä** (TİEM 73 242r/6=022/011)

Kur'an: İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıydan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu apaçık ziyanın ta kendisidir (Diyanet 1993:022/011).

75. Ar. “إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ” Tü. “**Allah (Kıyamet günü) bunlar arasında hüküm verecek (Haklıyı haksızı ayıracak)**”; **tañrı ädrar saçar anlar ara** (TİEM 73 243v/6=022/017).

Kur'an: Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah, her şeye şahittir (Diyanet 1993:022/017).

76. Ar. “قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ” Tü. “**onlar için ateşten giysi biçildi**”; **käsildi anlarğa tonlar otdın** (TİEM 73 243r/2=022/019).

Kur'an: İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür (Diyanet 1993:022/019).

77. Ar. “وَالرُّكَّعُ السُّجُودِ” Tü. “**ayakta duranlar, rükû ve secde edenler**”; **turuğlarkä rükû' säcdä kılığhlarkä** (TİEM 73 244v/2=022/026).

Kur'an: Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle” diye belirlemiştik (Diyanet 1993:022/026).

78. Ar. “وَجَبَّتْ جُنُوبُهَا” Tü. “**yanları yere düşüp (canları çıkınca)**”; **tüssä äyügüläri** (TİEM 73 244r/9=022/036).

Kur'an: Yanları üzerlerine düşüp canları çıkınca onlardan siz de yiyecek, istemeyen fakire de istemek zorunda kalan fakire de yedirin. Şükredesiniz diye onları böylece sizin hizmetinize verdik (Diyanet 1993:022/036).

²³ Bu Ayet: Kafirlerin durumunu anlatmaktadır şöyle ki kafirler kendi aralarında anlaşarak “Muhammed'in dinine gireriz; eğer bize bir iyilik gelirse onu hak olduğunu kabul ederiz, yoksa onun doğru olmadığına hükmederiz” ifadelerine karşı gelmiştir (Diyanet 1993).

79. Ar. “تَعْمَى الْقُلُوبُ” Tü. “(asıl) göğüslerdeki kalpler kör olur²⁴”; *karalğu bolur köñüllär* (TİEM 73 245r/7=022/046).

Kur’an: Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, *göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur* (Diyanet 1993: 022/046).

80. Ar. “تَانِي عَطْفِهِ” Tü. “boynunu öteye döndürerek (kabara kabara tartışmasını sürdürür)”; *boyun ägip çävrip* (TİEM 73 242r/3=022/009).

Kur’an: *kibirlenerek* insanları Allah’ın yolundan saptırmak için, Allah hakkında tartışmaya kalkar. Ona dünyada bir rezillik vardır. Ona kıyamet gününde de yangın azabını tattıracağız (Diyanet 1993: 022/009).

81. Ar. “وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ” Tü. “hepsini birer efsane yaptık”; *kıldımız anlarını sözlär sürçäklär* (TİEM 73 251v/1=023/044).

Kur’an: Sonra arka arkaya peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve *onları birer ibretli hikâye yaptık*. Artık inanmayan bir kavim, Allah’ın rahmetinden uzak olsun!(Diyanet 1993:023/044).

82. Ar. “كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ” Tü. “gerçeği söyleyen bir kitap vardır (Herkesin eylemleri onda tespit edilmiştir)”; *bitig ol sözlär bälgürtür yaraşı* (TİEM 73 251r/6=023/062).

Kur’an: Biz hiçbir kimseye gücünün yettiğinden fazla yük yüklemeyiz. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Onlar zulme, haksızlığa uğratılmazlar (Diyanet 1993:023/062).

83. Ar. “قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَذَا” Tü. “onların kalpleri, bundan gaflet içindedir”; *köñülläri örtüg içindä* (TİEM 73 251r/6=023/063).

Kur’an: Ancak *kâfirlerin kalpleri bu Kur’an’a karşı bir gaflet içindedir*. Onların bundan başka yapageldikleri birtakım (kötü) işleri de vardır (Diyanet 1993:023/063).

84. Ar. “تَلْقَوْنَهُ بِالسِّنِّكُمْ” Tü. “onu dillerinizle alveriyorsunuz”; *atturdunuzlar tilläriñiz birlä* (TİEM 73 255r/5=024/015).

Kur’an: Hani *o iftirayı dilden dile dolaştırıyor*; hakkında hiçbir

²⁴ Asıl felaket, kalp gözü olan basîretin kör olmasıdır. Çünkü insana gerçekleri gösterecek olan oddur. O göz burada kör oldu mu ahirette de kör olur. Ama dış göz kör olsa da kalp gözü açık ise bir zararı yoktur. Nasıl olsa şu fani hayatta sonra basîretler devreye girecektir (Ateş 568a).

bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır (Diyanet 1993:024/015).

85. Ar. “مَا مَلَکْتُمْ مَفَاتِحَهُ” Tü. “**size de (şunları yapmanızda güçlük) yoktur**”; **älginiz ärklig bolmuş** (TİEM 73 261v/3=024/061).

Kur’an: Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.²⁵ (Diyanet 1993:024/061).

86. Ar. “فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرَافًا وَلَا نَصْرًا” Tü. “**artık ne (azabı geri) çevirmeğe gücünüz yeter, ne de (kendinize) bir yardım bulabilirsiniz**”; **umazlar äwürmökkä ap ymä yäri bermökkä** (TİEM 73 263v/4=025/019).

Kur’an: Ar. “İlâh edindikleriniz) söyledikleriniz konusunda sizi yalancı çıkardılar. **Artık kendinizden azabı savmaya gücünüz yetmeyecek ve kendinize yardım da edemeyeceksiniz.** Sizden kim de zulüm ve haksızlık ederse, ona büyük bir azap tattırırız (Diyanet 1993:025/019).

87. Ar. “حَجْرًا مَّحْجُورًا” Tü. “**yasaktır yasak**”²⁶; **yıgıg yıgılmış** (TİEM 73 263r/1=025/022).

Kur’an: Fakat melekleri görecekları gün, işte o gün suçlulara hiçbir müjde yoktur. “Eyvah! Biz Allah’ın rahmetinden tamamen uzaklaştırılmışız” diyecekler (Diyanet 1993:025/022).

88. Ar. “هَبَاءَ مَثْوَرًا” Tü. “**saçılmış toz zerreları haline getirmişizdir**”²⁷; **toğ yratmış** (TİEM 73 263r/2=025/023).

Kur’an: Onların yaptıkları bütün amellerine yöneldik ve **onları dağılmış zerreciklere çevirdik** (Diyanet 1993:025/023).

89. Ar. “لِنُنَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ” Tü. “**Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için**”²⁸; **bäkütsä miz anıj birlä köhlüjni** (TİEM 73 264v/2=025/032).

²⁵ Müslümanlar, savaşa çıkarlarken evlerinin anahtarlarını savaşa çıkamayan kör, topal ve hastalara bırakırlar; bunların, evlerine göz kulak olmalarını isterlerdi. Bunlar, kolladıkları evlerde yiyip içmekten çekinirlerdi. Âyet bunda bir sakınca olmadığını ifade etmektedir (Diyanet 1993).

²⁶ Bu sözi müşrikler kendi kendilerine söylüyorlar. Onlarda âdet idi, kötü bir şeyle karşılaştıkları zaman: “Hicran mahcurâ: sevinmekten tamamen mahrum kaldık derlerdi (Ateş 613b).

²⁷ İnanmadıklarından dolayı kendilerinin yaptıkları bazı güzel işleri de sildik, boşta çıkardık. Çünkü güzel iş, ancak imanla makuldür (Ateş 613b).

²⁸ Kolayca ezberlemeni sağlamak ve çeşitli olaylara karşı yeni gelen ayetlerle kalbini güçlendirmek için (Ateş 614a).

Kur'an: İnkâr edenler, “Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur'an'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk²⁹ (Diyanet 1993:025/032).

90. Ar. “بُكْرَةً وَأَصِيلًا” Tü. “**sabah akşam onlar kendisine yazdırılıyor**³⁰”; imlâ kılar anın üzü ertü keçü (TİEM 73 262v/5=025/005).

Kur'an: “(Bu Kur'an, başkalarından) yazıp aldığı öncekilere ait efsanelerdir. Bunlar ona sabah akşam okunmaktadır” dediler (Diyanet 1993:025/005).

91. Ar. “مَرُّوا كِرَامًا” Tü. “**vakar ile (oradan) geçip giderler**”; küçürlür ağırlanu. (TİEM 73 266r/1=025/072) .

Kur'an: Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir (Diyanet 1993:025/072).

92. Ar. “لَمْ يَخْرُوْا عَلَيْهَا” Tü. “**onlara karşı sağır ve kör davranmazlar**”; kuğü tüşmüzlür (TİEM 73 266r/2=025/073).

Kur'an: Onlar, kendilerine Rabblerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara kör ve sağır kesilmezler (Diyanet 1993:025/073).

93. Ar. “فِرَّةٌ أَعْيُنَ” Tü. “**gözler sevinci (gönüller açan) lutfeyle**”; közlürimiz yaruğı kılğıl (TİEM 73 266r/3=025/074).

Kur'an: Onlar, “Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle” diyenlerdir (Diyanet 1993:025/074).

94. Ar. “مَا يَعْبا بِكُمْ” Tü. “**(Size haber verdiklerimi) yalanladınız**”; nü kılar nü azlar³¹ (TİEM 73 266r/5=025/077).

Kur'an: (Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak (Diyanet 1993:025/077).

95. Ar. “فِي كُلِّ وادٍ يهيمون” Tü. “**her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar**”; tegmü ögüz içindü ya kol içindü yüğürlür (TİEM 73 273r/9=026/225).

²⁹ Âyetin son kısmı, “Biz Kur'an'ı senin kalbine yerleştirmek için onu kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk” şeklinde de tercüme edilebilir (Diyanet 1993).

³⁰ yahut: Yazmak istedi, sabah akşam kendisine imlâ ediliyor (yazdırılıyor) (Ateş 609a).

³¹ **azlar** < az+la-r, azla- “azaltmak, değerini düşürmek”. Eski ve erken İslâmî çevre metinleri için tek veri durumunda.

Kur'an: Görmez misin ki onlar, her vadide şaşkın şaşkın dolasırlar (Diyanet 1993:026/225).

96. Ar. “يَقْلِبُ سَلِيمٌ” Tü. “sağlam ve temiz kalp”; *āsān tirilmiş köñül*.³² (270v/1=026/089).

Kur'an: “Allah’a arınmış bir kalp ile gelen başka.”(Diyanet 1993:026/089).

97. Ar. “وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ” Tü. “O söz, başlarına geldiği zaman”; *tüşsü söz anlar üzü* (TİEM 73 279r/1=027/082).

Kur'an: (Kıyametin kopacağına dair) o söz başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler (Diyanet 1993:027/082).

98. Ar. “تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ” Tü. “bulutun yürümesi gibi yürümektedir”³³; *käcär bulut käcmäki tög* (TİEM 73 279r/9=027/088).

Kur'an: Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bunu, her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah yapmıştır. Şüphesiz O, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Diyanet 1993:027/088).

99. Ar. “وَاضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ” Tü. “kanadını korkudan kendine çek³⁴”; *yağurgül seniñ tapa kanatıñni qorqınçdın* (TİEM 73 283v/6=028/032).

³² *āsān tirilmiş köñül*: Ar. “يَقْلِبُ سَلِيمٌ” “Şirk ve günah vartalarından uzak, salim ve halis kalp” (Çanga 249b). Bu tamlama (037/84=327v/4)’te *köni köñül* ile karşılanmıştır. *āsān tirilmiş* Ar. *sālīm* için çift söz olarak kullanılmıştır. *tirilmiş köñül*’ün (037/084=327v/4)’de *köni* (< köni-i, köni- “doğru olmak, olmak” (ED726a) ile karşılandığına bakarak, *tiril-* ya *tirel-* “desteklemek, yeniden hayata dönmek, canlanmak” (bkz. ED547b) fiilinin bir yan biçimidir ya da KB 603’de *ög* ve *köñül*’ün *tiril-* fiilini kullanmasına dayanarak “dirilmiş, hayat bulmuş, canlanmış”, yani “sağ olmuş” ve buradan genişleyerek “sağlam olmuş, kurtulmuş” olarak anlamak mümkündür (Diyanet 1993).

³³ Gerçi ayet kıyamet ahvalini, donuk, hareketsiz sanılan dağların, o gün bulutlar gibi yürütülüp dağıtılacağını anlatmaktadır. Ama bu ifadede daima sabit bir gerçeğe de işaret vardır. Dağlar arzın yüksek yerleridir. Ayet sabit görünen dağların, aslında sabit olmayıp bulutlar gibi hareket ettiğini söylüyor. Dağların hareket etmesi demek, dağların üzerinde bulunduğu yerkürenin hareket etmesi demektir (Ateş 653b).

³⁴ Kendine gel, korkudan açılan ellerini kollarının altına koy, tamamen emin ve fütursuz ol (Ateş 661b).

Kur'an: “Elini koynuna sok. (Alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek (toparlan). İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.” (Diyanet 1993:028/032).

100. Ar. “سَتَشُدُّ عَضُدَكَ” Tü. “**Senin pazunu kardeşinle kuvvetlendireceğiz**”; bäkütgäy miz³⁵ bilikiñni (TİEM 73 283v/8=028/035).

Kur'an: Allah, “Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size bir iktidar vereceğiz de âyetlerimiz sayesinde size (kötü bir amaçla) ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar, galip gelecek olanlardır” dedi (Diyanet 1993: 028/035).

101. Ar. “فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ” Tü. “**o gün haberler, onlara kör olmuştur**”; örtülgäy anlar üzä sawlar ol kün (TİEM 73 286v/2=028/066).

Kur'an: O gün onlara karşı bütün haberler kapanmıştır. Artık birbirlerine de soramazlar (Diyanet 1993: 028/066).

102. Ar. “وَتَقَطُّعُونَ السَّبِيلَ” Tü. “**yol kesiyorsunuz**”; käsär silär yolnu (TİEM 73 290r/2=029/029).

Kur'an: “Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız?” Kavminin cevabı, “Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah’ın azabını getir bize” demeden ibaret oldu (Diyanet 1993: 029/029).

103. Ar. “بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ” Tü. “**Elleriyle kazandıkları (günahlar)**”; kazğandı kişilär üliğläri (TİEM 73 297v/1=030/041).

Kur'an: İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır (Diyanet 1993:033/041).

104. Ar. “وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ” Tü. “**insanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü öte çevirme)**”; açığ kılmağıl yüzüñni kişilärkü (TİEM 73 300v/1=031/018).

Kur'an: “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez.”(Diyanet 1993:031/018).

105. Ar. “ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ” Tü. “**biz toprakta kaybolduktan**”; batsa miz yär içindä (TİEM 73 302v/4=032/010).

³⁵ bäkütgäy miz=Ar. عَضُدَكَ “takviye etmek, desteklemek” (Çanga 330a).

Kur'an: (Kâfirler dediler ki:) “Biz toprakta yok olduktan sonra mı, biz mi yeniden yaratılacakmışız? Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler (Diyanet 1993:032/010).

106. Ar. “نَاكِسُو رُؤُسِهِمْ” Tü. “(utançdan) başlarını öne eğmiş”; *kuğı suğuğlılar başlarını* (TİEM 73 302v/7=032/012) .

Kur'an: Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız” dedikleri vakit, (onları) bir görsen! (Diyanet 1993:032/012).

107. Ar. “تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ” Tü. “yanları yataklardan uzaklaşır (gece teheccüd namazı kılmak için yanlarını yataklarından ayrılıp kalkarlar)”; *ķopa turur yanları yatđu yärlärdin* (TİEM 73 302r/4=032/016).

Kur'an: Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar (Diyanet 1993:032/016).

108. Ar. “وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ” Tü. “ona kendi ruhundan üfledi”; *ürdi anığ içinä öz törütmiş cändin* (TİEM 73 302v/3=032/009).

Kur'an: Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz! (Diyanet 1993:032/009).

109. Ar. “وَأَذَى زَاغَتِ الْأَبْصَارُ” Tü. “gözler (şaşkınlıktan ötürü) kaymıştı”; *ķayıştı közlär* (TİEM 73 304r/6=033/010) .

Kur'an: Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz (Diyanet 1993: 033/010).

110. Ar. “وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ” Tü. “yürekler (korkudan) hançerlere dayanmıştı”; *teğdi köñüllär boğuzlar başına* (TİEM 73 304r/6=033/010).

Kur'an: Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah’a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz (Diyanet 1993: 033/010).

111. Ar. “كَأَلَّذِي يُعْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ” Tü. “üstüne ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi”; *ögsüz bolmuş anığ üzä ölümdin* (TİEM 73 305r/2=033/019).

Kur'an: Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete

karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır (Diyanet 1993:033/019).

112. Ar. “بِالسِّنَةِ حَدَادٍ” Tü. “**sivri diller ile**”; **yitiğ tillär birlä** (TİEM 73 305r/2=033/019).

Kur'an: Size katkıda cimri davranarak savaşa pek az gelirler. Korku geldiğinde ise, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi **keskin dillerle** incitirler. İşte onlar iman etmediler. Allah da onların amellerini boşa çıkardı. Bu, Allah'a kolaydır (Diyanet 1993:033/019).

113. Ar. “فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ” Tü. “**sözü yumuşak (kıvrak) bir eda ile söylemeyin**”; **kutkılığ kılmağ söz birlä** (TİEM 73 306r/7=033/032).

Kur'an: Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) **sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin** ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin (Diyanet 1993: 033/032).

114. Ar. “قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا” Tü. “**Zeyd, o kadından ilişkisini kesince**³⁶”; **ötäsü sürsä zäyd andın öz arzüsünü**³⁷ (TİEM 73 307r/4=033/037).

Kur'an: Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut (onu

³⁶ Bu ayette işaret edilen kişi, Zeyd ibn Hârise'dir. Çocukluğunda annesinden çalınıp köle diye satılmış ve Hz. Hatice kendisini satın almıştı. Hz. Hatice'nin hediye ettiği bu çocuğu, Peygamberimiz azad edip evlat edinmişti. Allah'ın Elçisi, Zeyd'i çok severdi. Onu evlat edindiği gibi, azatlı cariyesi Ümmü eyem ile de evlendirmiş, daha sonra da halasının kızı Zeyneb binti Cahş'ı ona nikahlamıştı. Fakat şerefli bir aileden geldiği için köle azatlısı ile evlenmekden hoşlanmayan, sırf Allah Elçisi'nin hatırı için evlenen Zeyneb, bir türlü ısınmadığı Zeyd'e karşı asaletle övünürdü. Bir süre buna sabreden Zeyd, sonunda Allah'ın Elçisi'ne varıp, Zeyneb'den ayrılmak istediğini söyledi. Allah'ın Elçisi de bu hoşnutsuzluğa bir son vermek için ayrılımlarını, içinden uygun bulduysa da bunu Zeyd'in yüzüne söylemedi karını yanında tut dedi (Ateş 720a).

³⁷ **öz arzüsünü**=Ar. قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا “İhtiyaç, istek, isteğine kavuşmak, alacağını almak, arzusuna nail olmak. Buradaki istek: kocanın karısından bekledi şeylere kavulmasıdır ki; bunlara kavuşan koca, artık karısından alacağını almış ve neticede onu boşamış olur.” (Çanga 553b). Bu sözcük Hekimoğlu KT'te *hâceti* (403b/6-33/37), Manisa KT'te *hâceti* (301b/3-33/37) ile karşılanmıştır.

boşama) ve Allah'tan sakın" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir (Diyanet 1993:033/037).

115. Ar. "مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ" Tü. "elinin altında bulunan (cariye)"; *ärklig bolsa oñ älgüñ* (TİEM 73 309v/5=033/052).

Kur'an: Bundan sonra, güzellikleri hoşuna gitse bile başka kadınlarla evlenmek, eşlerini boşayıp başka eşler almak sana helâl değildir. Ancak sahip olduğun cariyeler başka. Şüphesiz Allah, her şeyi gözetleyendir (Diyanet 1993:033/052).

116. Ar. "وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ" Tü. "Allah gerçeği (söylemek) ten utanmaz"; *tanrı uyalmaz çın sözdin* (TİEM 73 309v/9=033/053).

Kur'an: Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o sizden de çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Resûlüne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyyen söz konusu olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır (Diyanet 1993:033/053).

117. Ar. "وَمَرَقْنَاَهُمْ كُلَّ مَمْرَقٍ" Tü. "Biz de onları darmadağın ettik"; *tardımız anlarını yavlaq tarmaq* (TİEM 73 313v/4=034/019).

Kur'an: Onlar ise, "Ey Rabbimiz! Yolculuğumuzun konakları arasını uzaklaştırdı" dediler ve kendilerine zulmettiler. Biz de onları ibret kıssalarına çevirdik ve kendilerini darmadağın ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır (Diyanet 1993:034/019).

118. Ar. "يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضِ الْقَوْلِ" Tü. "birbirlerine söz atarlar"; *ämäriläri ämârikä söz birlä ayğay anlar* (TİEM 73 314v/2=034/031).

Kur'an: İnkâr edenler, "Biz bu Kur'an'a da ondan önceki kitaplara da asla inanmayız" dediler. Zalimler, Rablerinin huzurunda durduruldukları zaman hâllerini bir görsen! Birbirlerine laf çevirip dururlar. Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, biz mutlaka iman eden

kimseler olurduk” derler (Diyanet 1993:034/031).

119. Ar. “وَمَا يُدْرِي الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ” Tü. “**Hak geldi artık bätül ne bir şey ortaya çıkarabilir ne de geri getirebilir**”; *käldi bilgän törçimüz yarağsız yandurmas* (TİEM 73 315r/3=034/049).

Kur’an: De ki: “Hak geldi. Artık batıl yeni bir şey ortaya çıkaramaz, eskiyi de geri getiremez.”(Diyanet 1993: 034/049).

120. Ar. “وَيَقْدِفُونَ بِالْغَيْبِ” Tü. “**Uzak yerden görülmeyene taş atıyorlardı**³⁸”; *sözlärlär örtüglüg birlä yırağ yärdin* (TİEM 73 315r/7=034/053).

Kur’an: Oysa daha önce onu inkâr etmişlerdi ve uzak bir yerden gayb hakkında atıp tutuyorlardı (Diyanet 1993:034/053).

121. Ar. “مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ” Tü. “**bir çekirdek zarına bile sahip değillerdir**”; *ärklig ärmäslär ħurmānıñ iç ħabınça* (TİEM 73 317r/3=035/013).

Kur’an: Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar. Güneşi ve Ay’ı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşte bu, Allah’tır, Rabbinizdir. Mülk yalnızca O’nundur. Allah’ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler (Diyanet 1993:035/013).

122. Ar. “مَنْ فِي الْقُبُورِ” Tü. “**Diriler ile, ölüler de bir olmaz**”; *tüz bolmaz tiriglär ap ymä ölüglär* (TİEM 73 318v/2=035/022).

Kur’an: Diriler ile ölüler de bir olmaz. Allah, dilediğine işittirir. Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin (Diyanet 1993:035/022).

123. Ar. “تَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ” Tü. “**o gün ağızlarını mühürleriz**”; *bu-kün tamğa urğay miz ağızları üzä* (TİEM 73 323r/3=036/065).

Kur’an: O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder (Diyanet 1993:036/065).

124. Ar. “لَطَمَسْنَا عَلَى أَعْيُنِهِمْ” Tü. “**gözlerini silerdik de, yola dökülürlerdi**”; *yadğay ärdimiz közläri üzä* (TİEM 73 323r/5=036/066).

Kur’an: Eğer dileseydik, onların gözlerini büsbütün kör ederdik de (bu hâlde) yola koyulmak için didişirlerdi. Fakat nasıl görecekler ki! (Diyanet 1993:036/066).

³⁸ Görmediğine taş atan avcılar gibi bunlar da görmedikleri, bilmedikleri şeyler hakkında atıp tutuyorlardı (Ateş 741a).

125. Ar. “إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا” Tü. “biz onların boyunlarına halkalar geçirdik”; *kıldımız boyunları üzä ğullar* (TİEM 73 320r/4=036/008).

Kur’an: Onların boyunlarına demir halkalar geçirdik, o halkalar çenelerine dayanmıştır. Bu sebeple kafaları yukarıya kalkık durumdadır (Diyanet 1993:036/008).

126. Ar. “وَتَكُنُّهُ لَلْجَبِينِ” Tü. “alnı üzerine yıkınca³⁹”; *kâmişti anı alnın* (TİEM 73 327r/5=037/103).

Kur’an: İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” (Diyanet 1993:037/103).

127. Ar. “قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ” Tü. “kendilerine göz dikmiş”; *közlärin yümüğlilär* (TİEM 73 326v/5=037/048)

Kur’an: Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır (Diyanet 1993: 037/048).

128. Ar. “كَأَنَّهِنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ” Tü. “saklı yumurta gibi bembeyaz eşler⁴⁰”; *andağ ğalı anlar yumurtğanıñ ğanı içindä kızlâklig* (TİEM 73 326v/5=037/049).

Kur’an: Sanki onlar (beyazlıklarıyla), saklanmış (gün yüzü görmemiş) yumurtalardır (Diyanet 1993: 037/049)

129. Ar. “طَلَعَهَا كَأَنَّهٗ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ” Tü. “tomurcukları , şeytanların başları gibidir”; *yemişi andağ ğalı ol yäklär başları tüg* (TİEM 73 326r/4=037/065).

³⁹ Hz. İbrahim’in İsmail ve İshak adında iki oğlu vardı. Tevrat’ta kurbanlık çocuğun İshak olduğu belirtilir. Kur’an-ı Kerim’de isminden söz edilmez. Ama sonradan gelen müfessirlerin kanaatine göre kurbanlık İsmail’dir. Ancak bu görüş kurbanlığın İshak olduğunu söyleyen Sahâbilerin çoğunluğunun görüşüne aykırıdır. Çünkü kurbanlık İbrahim’e müjdelenen çocuktur ki İshaktır. Hz. İbrahim, gece rüyasında birinin kendisine: “Allah sana oğlunu boğazlamayı emrediyor” dediğini duymuş, sabah olunca bunun şeytandan mı Rahmandan mı olduğu hakkında tereddüt etmiş, üç gece aynı rüyayı üst üste görünce bunun Allah’tan olduğunu anlamıştır (Ateş 770b).

⁴⁰ Kumda saklanmış devekuşu yumurtasına benzetilmişler. Böylece Araplar kadınları saklanmış yumurtalara benzeterek bu şekilde isimlendirmişlerdir. Yani onlar devekuşunun yumurtasından daha beyazdırlar. Denirki beyaz renk hiçbir şeyde devekuşunun yumurtasında olduğu kadar güzel olmaz (Bilgin 2003: 31).

Kur'an: Onun meyveleri sanki şeytanların kafalarıdır.⁴¹ (Diyanet 1993:037/065).

130. Ar. “ذُو الْأَوْتَادِ” Tü. “kazıklar sahibi”⁴²; *kazğuklar idisi* (TİEM 73 330r/1=038/012).

Kur'an: Onlardan önce de Nûh kavmi, Âd kavmi, *kazıklar sahibi* Firavun, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı da Peygamberleri yalanlamışlardı (Diyanet 1993:038/012).

131. Ar. “تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ” Tü. “perde ile gizlendi”; *örtüldü hicâb birlä* (TİEM 73 332v/1=038/032).

Kur'an: Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman. (Diyanet 1993:038/032).

132. Ar. “تَلَيْنُ جُلُودَهُمْ وَقَلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ” Tü. “derileri ve kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar”; *yumşar täriläri taqı köñülläri taqrı yādıña* (TİEM 73 336r/5=039/023).

Kur'an: Allah, sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri (vücutları) ondan dolayı gerginleşir. Sonra derileri de (vücutları da) kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Kur'an Allah'ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah, kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur (Diyanet 1993:039/023).

133. Ar. “لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ” Tü. “Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur”; *aña turur köklär kilidläri ymä yärniñ* (TİEM 73

⁴¹ Şeytanların nasıl birer varlık oldukları insanlarca bilinmemekte ise de, onların çirkin ve zararlı varlıklar olduğu zihinlerde yer etmiş bir gerçektir. İşte zakkum meyvesinin de çirkin ve zararlı olduğunu ifade etmek açısından böyle bir benzetme yapılmıştır (Diyanet 1993).

⁴² Bu deyimle ilgili birkaç görüş vardır. Bunlardan birincisi: Firavun bir insana öfkelenildiği zaman onu dört kazık arasına bağlar ve işkence altında ölünceye kadar bekletirdi. Karısı Asiye binti Muzahim'de böyle yapmıştı. Bu nedenle bu isimle anılmıştır (Bilgin 2003: 79). İkincisi, Klasik Arapça'da bu eski bedevi deyim, deyimsel olarak “güçlü bir otorite” yahut sarsılmaz/yıkılmaz bir güçten mecaz olarak kullanılmaktaydı. Bir bedevi çadırını ayakta tutan direklerin sayısı, çadırını ayakta tutan direklerin sayısı, çadırın boyutuna/genişliğine bağlıydı. Bu boyut da, her zaman çadır sahibinin statüsüne ve gücüne göre değişmekteydi. Böylece, güçlü bir kabile reisi için çoğu zaman “sayısız direkler üstüne duran çadırların sahibi” tanımlaması yapılırdı (Bilgin 2003: 80).

339r/9=039/063).

Kur'an: *Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur*. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir (Diyanet 1993:039/063).

134. Ar. “مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ” Tü. “göklerde sağ elinde dürülmüştür”; *türülmüş bolğay öz kudrati birlä* (TİEM 73 340v/5=039/067).

Kur'an: Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir (Diyanet 1993:039/067).

135. Ar. “وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ” Tü. “Biz, en yakın göğü lambalarla ve koruma ile (koruyucu güçlerle) donattık”; *büzädimiz dünyâ kökini çärâğlar birlä* (TİEM 73 349v/2=041/012).

Kur'an: Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir (Diyanet 1993:041/012).

136. Ar. “نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا” Tü. “ayaklarımızın altına alalım”; *kılalılı anlarını adağlarımız altın* (TİEM 73 350r/1=041/029).

Kur'an: (Ateşe giren) inkârcılar şöyle derler: “Rabbimiz! Cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster de onları ayaklarımızın altına alalım ki en aşâğılıklardan olsunlar.”(Diyanet 1993:041/029).

137. Ar. “قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ” Tü. *dediler ki kalplerimiz kılıflar içinde*⁴³; *aydılar köñüllärimiz örtüg içindä turur* (TİEM 73 348r/1=041/005).

Kur'an: Dediler ki: “(Ey Muhammed!) Bizi çağırдыңın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisinde. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır. O hâlde sen (istediğini) yap, şüphesiz biz de (istediğimizi) yapacağız.”(Diyanet 1993:: 041/005).

138. Ar. “حَرَثَ الْآخِرَةَ” Tü. “dünya ekinini istemek⁴⁴”; *tiläyür ärsä bu*

⁴³ Müşriklerin kalplerinin örtüler içinde olması; kulaklarında ağırlık ve kendileriyle Hz. Peygamber arasında bir perdenin bulunması, birer mecazî ifade olup, onların inkâr konusundaki inat ve ısrarlarını vurgulamaktadır (Diyanet 1993).

⁴⁴ Hars, aslında sözlük anlamı olarak yeri onarıp tohum atmak demektir. “zer” (ekin ekmek) fiilinden daha geniş anlamlıdır.. “Hars” sürmek manasına da gelir. Kelimenin asıl manası olan bu iki manayı, “ekim” ve “ekin” diye ifade edebiliriz. Bu manalardan istiare yoluyla ilerde kazanmak için yapılan çalışmalar, çabalarla onların

ajun yürütgünini (TİEM 73 354r/6=042/020).

Kur'an: Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur (Diyanet 1993:042/020).

139. Ar. “يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ” Tü. “**göz ucuyla gizli gizli bakarlar**”; ***bakarlar göz uçudın yaşru*** (TİEM 73 356r/8=042/045).

Kur'an: Ateşe sunulurken onların zilletten başlarını öne eğmiş, göz ucuyla gizli gizli baktıklarını görürsün. İnananlar da, “İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır” diyecekler. İyi bilin ki zâlimler, sürekli bir azap içindedirler (Diyanet 1993:042/045).

140. Ar. “مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ” Tü. “**perde arasından konuşur**⁴⁵”; ***sözlümäk pãrdü arkasında*** (TİEM 73 357r/2=042/051).

Kur'an: Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir (Diyanet 1993: 042/051).

141. Ar. “لَتَسْتَوُوا عَلَى ظُهُورِهِ” Tü. “**onların sırtlarına binesiz**”; ***köni bolsa silär anıy arqaları üzä*** (TİEM 73 358r/1=043/013).

Kur'an: sonra da, ***kurulduğunuzda***, Rabbinizin nimetini hatırlayasınız ve “Bunu hizmetimize veren Allah’ın şanı yücedir. Bunlara bizim gücümüz yetmezdi (Diyanet 1993:043/013).

142. Ar. “وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ” Tü. “**hayvanların yediği gibi yerler**”⁴⁶; ***yeyürlär nãtäg kim yeyür yülkãlar*** (TİEM 73 373v/4=047/012).

Kur'an: Şüphesiz Allah, inanıp salih ameller işleyenleri, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenler ise (dünya zevklerinden)

meyveleri ve sonuçları hakkında örf olmuştur. Ayette geçen Her kim dünya harsini isterse, dünya karı için, yani ölmezden dünya hayatında ereceği bir maslahat ve gaye için çalışırsa ona da ondan, o geçici dünya nimetlerinden veririz anlamındadır (Yazır 1993: C. 7, 23).

⁴⁵ Perde arkasından söylemekle ki bazı cisimlerde ve kulaklarda kelam, söz yaratıp işittirir de, işiten kimin söylediğini görmez. Nitekim Hz. Musa’ya böyle olmuştu. Bu doğrudan doğruya kalbe değil, kulaktaki işitme gücüne söylenmiş olduğundan perde arkasından olmuş oluyor (Yazır 1993: C. 7, 35).

⁴⁶ Yani hayatı sırf dünya hayatı ve cismanî hayat bilirlir, ahiretini ve mevlasını düşünmezler, sırf karnını şişirmekle meşgul olur. Onun için Allah kendilerine veli olmaz (Yazır 1993: C. 7, 139).

yararlanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların kalacakları yer ateştir (Diyanet 1993:047/012).

143. Ar. “فَشُدُّوا الوَتَاقَ” Tü. “**sıkıca bağlayın (onları esir alın)**”; **bäkütüglär tügünlärni** (TİEM 73 327r/1=047/004).

Kur'an: (Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fide karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır (Diyanet 1993:047/004).

144. Ar. “فَضْرَبَ الرَّقَابَ” Tü. “**boyunlarını vurun**”⁴⁷; **boyunların tokımaq** (TİEM 73 372v/9=047/004).

Kur'an: (Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman **boyunlarını vurun**. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın)..... (Diyanet 1993:047/004).

145. Ar. “وَتَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ” Tü. “**biz ona şah damarından daha yakınız**”⁴⁸; **yawuıkraı miz anıı tapa ämgän tamurda** (TİEM 73 382v/1=050/016).

Kur'an: Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü **biz, ona şah damarından daha yakınız** (Diyanet 1993: 050/016).

146. Ar. “سَكْرَةُ الْمَوْتِ” Tü. “**ölüm sarhoşluğu**”⁴⁹; **ölüm äsrükliki** (TİEM 73 382v/4=050/019).

Kur'an: **Ölüm sarhoşluğu** bir hakikat olarak insana gelir de ona, “İşte bu, senin öteden beri kaçıp durduğun şeydir” denir (Diyanet 1993:050/019).

⁴⁷ Boyunlarının köküne vurun da vurun, öldürün (Diyanet 1993).

⁴⁸ Allah kulunun içinden kendine söylediği, gönlünden geçirdiği gizli duygular, cehimler, hatıralar, kuruntular, kararlar gibi bütün iç duyguları bilir. Söyleneceği şekilde zaptetmekle görevli hafaza (koruyucu) meleklerin bile henüz farkına varmadıkları derecede gizli olarak insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili şeylerin hepsini bilir.. Öyle yakından bilir, öyle yakından yetişir, etkili oluruz. Yaratıcı ile yaratıkları arasındaki ilişki, yaratılan ile nefsi arasındaki ilişkiden daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, yaratıcının kudreti iledir (Yazır 1993: C.7, 233).

⁴⁹ Ölümün sarhoşluğu, sarhoşlukları, aklı gideren şiddetidir (Diyanet 1993).

147. Ar. “فَبَصَّرَكَ الْيَوْمَ حَدِيدًا” Tü. “bugün artık gözün keskindir”; *senin közüy бүкүн yitiğ turur* (TİEM 73 382v/7=050/022).

Kur'an: (Ona) “Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtı; artık bugün gözün keskindir” (denir.) (Diyanet 1993:050/022)

148. Ar. “فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ” Tü. “Biz sen (in gözün)den perdeni açtık”; *açtımız sendin örtüğünü* (TİEM 73 382v/6=050/022).

Kur'an: (Ona) “Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi *gaflet perdeni açtık*; artık bugün gözün keskindir” (denir.) (Diyanet 1993:050/022).

149. Ar. “فَصَكَّتْ وَجْهَهَا” Tü. “(hayretten elini) yüzüne vurdu”; *urdu yüzini* (TİEM 73 384v/7=051/029).

Kur'an: Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu. “Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?” dedi (Diyanet 1993:051/029).

150. Ar. “فَتَوَلَّىٰ بَرَكِيهٖ” Tü. “yanını çevirdi”; *äwrä yandı karşısuña* (TİEM 73 384r/5=051/039).

Kur'an: O ise kuvvetine güvenerek *yüz çevirdi* ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi (Diyanet 1993: 051/039).

151. Ar. “فَقُرُّوا إِلَى اللَّهِ” Tü. “Allah’a kaçın”⁵⁰; *kaçınlar tanrığa* (TİEM 73 385v/3=051/050).

Kur'an: O hâlde *Allah’a koşun*. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım (Diyanet 1993:051/050).

152. Ar. “تَنَزَّلُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ” Tü. “zamanın felaketlerine çarpılmasını gözetliyoruz”⁵¹; *köz tutar mu*

⁵⁰ Allah’ın cezasından, o elim azabdan korunmak, Cennet ve pınarları ile müjdelenen müttakiler içine girmek için iman ve tevhid, güzel amel ve kulluk ile O’nun koruması altına girin (Yazır1993: cilt 7 266).

⁵¹ Rayb: Izdırıp vermek demektir. Buna göre zamanın ızdırıp veren musibeti ya da ölüm felaketi manasını ifade eder. Rivayetlere göre Kureyşliler Dârü’nnedve’de toplanmışlar Hz. Peygamber hakkındaki görüşler de çoğalmıştı. Nihayer Abdûddar oğulları onu (peygamberi) kasederek “Raybü’l-menûn’u gözetin. Çünkü o bir şairdir. Bundan önceki şairlerin helak olması gibi O’da helak olacaktır” demişler ve dağılmışlardı. Deyim yani, siz benim helak olmamı bekliyorsunuz, ben de sizin helakliğinizi bekliyorum anlamındadır (Yazır1993: cilt 7 279).

anjal (TİEM 73 387r/5=053/009).

Kur'an: (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. (053/009).

154. Ar. “فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ” Tü. “Biz de boşalan bir su ile göğün kapılarını açtık”⁵³; açdımız kök kapuğlarına kılar üküş suw birlä (TİEM 73 390v/2=054/011).

Kur'an: Biz de göğün kapılarını dökülürcesine yağın bir yağmurla açtık (Diyanet 1993:054/011).

155. Ar. “كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ” Tü. “tıpkı yayılan çekirgeler gibidirler”⁵⁴; andağ kalı kim anlar çäkürtgü tæg yazılmış (TİEM 73 389r/8=054/007).

Kur'an: gözleri düşmüş bir hâlde dağılmış çekirgeler gibi kabirlerden çıkarlar (Diyanet 1993:054/007).

156. “شَرِبَ الْهَيْمِ” Tü. “Susuzluk hastalığına tutulmuş develerin içişi gibi”⁵⁵; usuşmış tewälär içär tæg (TİEM 73 395v/8=056/055).

Kur'an: Kanmak bilmez susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz (Diyanet 1993:056/055).

⁵² Urve: Bir şeyi tutmak, ona yapışmak, istenildiğinde el ile onu tutup alınması kolay olsun diye yaptıkları kulba denir. Murad ermeğe sebep manasına da *vüska* denilir. Bozulup kırılmasından korkulmayıp belki çok kuvvetli ve sağlam olan kulba ve dileğe ermeğe sebep olmasında şüphe olmayıp belki bu sebep ve vesileliği muhakkak olan şeye *vüska* denir. Resûlullah (S.A.V.) Hazretlerine iman getirilip şeraitine tabi olanlar, ona uyanlar imanları ve bu uymaları sebebi ile dünya ve ahiret, azaplarından hiç şüphe edilmeden emniyet ve necat bulunup İlliyyin'in yüceliğine çıkarılıp iki cihan saadetine ve o yüceliş menzilesine erişmesi kesin olduğu için mübarek adlarına *Urvetü'l-Vüska* denilmiştir.

⁵³ Çoğunluğun beyanına göre “su ile göğün kapılarını açmak” ifadesi bir istiare-i temsilliyedir. Bulutlardan suyun boşalması, kuvvetli bir sel ile göğün kapılarının açılıp gök kubbenin yarılması manzarasına benzetilmiştir (Yazır 1993: C. 7, 349).

⁵⁴ Hesaba, haşre veya haşr için neşre, çağrıldıkları zaman insan oğlu gözleri huşu içinde, yani olayın dehşetinden gözler korku ve saygı ile düşkün bir halde sanki çekirge sürülerinin yayılması gibi kabirlerinden çıkacaklar o davetçiye doğru fırlayacaklardır (Yazır 1993: C. 7, 348).

⁵⁵ Hîm, ehyem'in veya heymâ'nın çoğuludur.. Hüyam hastalığına tutulmuş deve demektir. Hüyam, deveye arız olan bir susuzluk illetidir ki bu hastalığa yakalanan deve suya bir türlü kanmaz. (Yazır 1993: C. 7, 403)

157. Ar. “وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى” Tü. “kalpleri dağınıktır”⁵⁶; *könülleri tarılmış* (TİEM 73 404v78=059/014).

Kur’an: Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu hâlde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki *kalpleri darmadağınıktır*. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır (Diyanet 1993:059/014).

158. Ar. “وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ” Tü. “size ellerini, dillerini kötülükle uzatırlar”⁵⁷; *yadarlar silârkü âliğlälerini tağı tillärini esizlig birlü*. (TİEM 73 405r/3=060/002).

Kur’an: Şâyet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, *size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar* ve inkâr etmenizi arzu ederler (Diyanet 1993:060/002).

159. Ar. “كَانَهُمْ بِنْيَانٌ مَّرْصُوعٌ” Tü. “kenetlenmiş binalar gibi saf bağlayarak”⁵⁸; *tam tæg üstüvâr kılinmış* (TİEM 73 407r/3=061/004).

Kur’an: Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine *kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak* çarpışanları sever (Diyanet 1993:061/004).

160. Ar. “لَوْوَا رُؤُوسَهُمْ” Tü. “başlarını çevirirler”; *tolırlar başlarını* (TİEM 73 410v/7=063/005).

Kur’an: O münafıklara, “Gelin, Allah’ın Resûlü sizin için bağışlama dilesin” denildiği zaman *başlarını çevirirler* ve sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün (Diyanet 1993:063/005).

161. Ar. “يَمْشِي مُكْبِتًا عَلَىٰ وَجْهِهِ” Tü. “yüzüstü kapanarak yürüyen mi

⁵⁶ Her biri başka havada, başka arzu peşinde, kendi zevk ve duygusuna göre ayrı fikir ve görüşte perişandır. Bir fikir etrafında toplanıp da gönül birliği ile hareket edemezler. Fırsat buldukça birbirlerine karşı hıyanet ederler. (Yazır 1993: C. 7, 515).

⁵⁷ Elleriyle öldürme, esir alma ve işkence yapma gibi kötülükler yaparlar, dilleriyle de sövme ve hakaret gibi fena sözler söylerler (Yazır1993: C. 7, 545).

⁵⁸ كَانَهُمْ بِنْيَانٌ مَّرْصُوعٌ kurşunlu bina, parçaları kurşunla kenetlenerek yekpare bir cisim haline gelmiş olan sağlam bir bina demektir. müminler sağlam bir irtibat ile bir diğerine bağlanmış kuvvetli bir yapı teşkil etmeli, bu birliktelik cismen tekdüzen bir şekil ve nizam ile terbiye ve asayişleri konu edildiği gibi, kalben niyet ve imanlarının da bir kelime etrafında toplanacak ve birbirlerini sevip sayacak bir surette samimiyet ve kararlılıkta olmalıdır . (Yazır 1993: C. 8, 11).

doğru gider”⁵⁹; *tühdä tüşüp yüzi üzä* (TİEM 73 417v/8=067/022).

Kur’an: Şimdi, *yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider*, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?(Diyamet 1993:067/022)

162. Ar. “مَنْشَاءَ بِنَمِيمٍ” Tü. “söz götürüp getiren”⁶⁰; *ğammāzlık kılu yörigän* (TİEM 73 418v/7=068/011).

Kur’an: durmadan *söz taşıyan*, iyiliği hep engelleyen (Diyamet 1993:068/011).

163. Ar. “سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرطوم” Tü. “Biz onun burnunun üzerine damga vurup işaretleyeceğiz”⁶¹; *tärkin dağ urğay miz aña burnu üzä* (TİEM 73 418v/9=068/016).

Kur’an: Yakında biz onun *burnunu damgalayacağız* (Diyamet 1993:068/016).

164. Ar. “يُكشِفُ عَنْ سَاقٍ” Tü. “o gün bacadan açılır (paça sıvanır, işler güçleşir)”⁶²; *ol kün açlır uluğ işdin* (TİEM 73 419v/5=068/042).

Kur’an: Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ve kâfirlerin secdeye çağrılıp da gözleri düşmüş ve kendilerini zillet kaplamış bir hâlde buna güç yetiremeyecekleri günü (Kıyamet gününü) düşün (Diyamet 1993: 068/042).

⁵⁹ İşte şeytanlıkta, batıl fikir ve inatça giden kafirler, nankörler böyle yer yüzünde gözlerini yalnız alçaklığa, aşağılığa dikerek ve kendilerinden başkasını görmeyerek yüzüstü sürüne sürüne giderler. Cehennemde de böyle sürüneceklerdir (Yazır 1993: C. 8, 244).

⁶⁰ hafiyelik, boşboğazlıkla yaşar (Diyamet 1993).

⁶¹ Yüz bedenın en değerli kısmıdır. Burun ise (yüze) olan önceliğinden/yüksekliğinden dolayı yüzün en değerli kısmıdır. Bu nedenle onu (burnu) izzet ve kibir mekanı kabul etmişler ve ondan “enfe” kelimesini türeterek “burnu dağlandı ve falanca gururlandı/falancanın burnu havadadır” demişlerdir. Hortumu damgalamak/nişanlamak ile de zelil ve hor kılmanın en ağırı ifade edilmiştir. Yani onu yüz üstü bırakacağız. Kıyamet günü onun yüzünü karartacağız, onu burnu üzerinde sürteceğiz gibi anlamalara geldiği gibi Bizim dilimizde “burnu kırmak” şeklinde tabir ettiğimiz son derece zelil etmekten kinayedir (Bilgin 1993: 99-100).

⁶² Zemahşeri der ki: “Sâk’ı açmak, baldırı açmak tabirleri, durumun şiddetli ve belânın çetinliğini anlatmak için misal olarak verilen sözlerdir. Bunun aslı korku, dehşet ve hezimet anında ve örtülü kadınların kaçarken paçalarını sıvımaları ve o sırada baldırlarını açmaları meselesidir (Yazır 1993: C. 8, 283).

165. Ar. “لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ” Tü. “sonra can damarını keserdik”⁶³; *käsgäy ärdimiz andın ömgän tamurn* (TİEM 73 421v/6=069/046).

Kur’an: Sonra da onun şah damarını mutlaka keserdik (Diyanet 1993:069/041).

166. Ar. “وَاسْتَعْشَوْا ثِيَابَهُمْ” Tü. “örtülerini başlarına çektiler”; *örtündilər tonlarını* (TİEM 73 423v/8=071/007).

Kur’an: “Kuşkusuz sen onları bağışlayasın diye kendilerini her davet edişimde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, inanmamakta direndiler ve büyük bir kibir gösterdiler.”(Diyanet 1993:071/007).

167. Ar. “كُنَّا طَرَائِقَ قَدَدًا” Tü. “biz çeşitli yollara ayrıldık”⁶⁴; *iz ärdimiz karık karılmış* (TİEM 73 425v/1=072/011).

Kur’an: “Doğrusu içimizde salih olanlar da var, olmayanlar da. Ayrı ayrı yollar tutmuşuz.”(Diyanet 1993:072/011).

168. Ar. “وَأَحْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا” Tü. “her şeyi bir bir sayıp hesap etmiştir”; *sadı kamug narsäni saqış* (TİEM 73 425r/8=072/028).

Kur’an: Allah, onların her hâlini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür (Diyanet 1993:072/028).

169. Ar. “مَا قَدَمْتُ وَأَخْرَتُ” Tü. “önü sürüp geride bıraktığımı bilir”; *burun idti taqı soñ qodtu* (TİEM 73 436r/9=082/005).

Kur’an: Herkes yaptığı ve yapmadığı şeyleri bilecek (Diyanet 1993:082/005).

170. Ar. “يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ” Tü. “ey örtüsüne bürünen”⁶⁵; *ay kilim*

⁶³ الْوَتِينَ kalp damarı, şah damarı, atar damar, bazıları da bel kemiğinin iliği, omurilik demişlerdir ki, ikisi de kesilince sahibi derhal ölür. Yani, o vakit ikram edip değer vermek şöyle dursun hem yalanını tutarak rezil eder, hem de yok ve helak ederdik (Yazır 1993: C. 8, 327).

⁶⁴ Biz bölük bölük, yol yol, , sınımlar gibi dilim dilim, parti parti olmuşuz yani hepimiz bir yolda birleşmiş değiliz ki, hakkımızda mutlak olarak hayır ve şer diye bir hüküm verilebilsin (Yazır 1993: C. 8, 379).

⁶⁵ Yüce Allah Müzzemmil suresinin ilk ayetinde peygamber efendimize hitaben ya eyyühel müzzemmill” Ey örtüsüne bürünen demektir. Bu bürünmenin sebebi Sahih-i Buhari’de nakledilen şu olaydır vahy başlangıcında Resullah Hira Mağarasında iken Cebrail (a.s.) ona geldiğinde kalbi titreyerek evine döndü ve hanımı Hatice’ye “Beni örtün, beni örtün başıma bir şey gelmiş olmasından korkuyorum” dedi ve olanları anlattı.” Bunun üzerine ey örtüsüne bürünen ayeti indi (Ünlü 2005: 18).

bürgünlü (TİEM 73 426v/2=073/001).

Kur'an: *Ey örtünüp bürünen* (Peygamber) (Diyanet 1993:073/001).

171. Ar. “يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا” Tü. “**çocukları ihtiyarlatacak (ol günden kurtulmak)**”; *kulur oğlanı ürüy saçlığ* (TİEM 73 426r/3=073/017).

Kur'an: Hâl böyle iken inkâr ederseniz, *çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?* (Diyanet 1993:073/017).

172. Ar. “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ” Tü. “**Ey örtüsüne bürünen**”⁶⁶; *ay başı bürgüngän* (TİEM 73 427v/5=074/001).

Kur'an: *Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)* (Diyanet 1993:074/001).

173. Ar. “وَتِيَابِكَ فَطَّهَّرْ” Tü. “**elbiseni temizle**”; *tonuynu arıtıl* (TİEM 73 427v/5=074/004).

Kur'an: Nefsini arındır.⁶⁷ (Diyanet 1993:074/004).

174. Ar. “فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ، كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ” Tü. “**Aslandan ürkmüş yaban eşekleri gibi**”; *ürkmüş kulanlar tæg.täzsä kaçsa arslandın*. (TİEM 73 428v/9=074/050-051).

Kur'an: Onlar sanki *arslandan kaçan yaban eşekleridirler*. (Diyanet 1993: 074/050-051).

175. Ar. “بَلَغْتَ التَّرَاقِي” Tü. “**can köprücük kemiğine dayanır**”; *tegsä cän boğursağa* (TİEM 73 429v/7=075/026).

Kur'an: *Hayır, can boğaza dayandığı* (Diyanet 1993:075/026).

176. Ar. “وَالْتَقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ” Tü. “**bacak bacağa dolaşır**”⁶⁸; *yörgüngäy*

⁶⁶ Örtünen, bürünen demektir. Hz Peygamber; Hira Dağ'ında kendisine ilk vahiy gelip Cebrail (A.S)'ı gördükten sonra evine dönmüş ve Hz. Hatice'ye elbisesi veya başka bir şeyle üzerini örtmesini söylemiştir. O sırada Cebrail (A.S) yeniden görünerek Müddesir Suresini getirmiştir. Bu sure ile Hz. Peygamber'e; bürünüp uyuma zamanının geçtiği, görünmek, tek olan hakikati göstermek, bu yolda zahmetler çekmek, halkı irşad için ağır yükler yüklenme vaktinin geldiği bildirilmiştir. Surenin başındaki Müddesir hitabından dolayı Yüce Peygamber'in bir ismi de Müddesir olmuştur (Yeniterzi 1993: 190).

⁶⁷ Bu âyet, “Elbiseni temizle” şeklinde de tercüme edilebilir. Nitekim zahirî anlamı böyledir.

⁶⁸ Bacaklar birbirine dolanır. Ölümün sıkıntı ve korkusu anında insan, bacaklarının üzerine yığılır ve kaçamaz. Lafzen, “ayaklar ayaklara dolaşmakta” yaşanmakta olan hayatın, ömrün son demiyle birleşmesinden doğan sıkıntıyı gösteren deyimsel bir ifadedir (Bilgin 1993: 166).

dünyâ ümgâki âhirât ümgâki . (TİEM 73 429v/8=075/029).

Kur'an: *bacakların birbirine dolandığı zaman*, işte o gün sevk edilmiş, Rabbinedir (Diyanet 1993:075/029).

177. Ar. “بَرَقَ الْبَصَرُ” Tü. “göz kamaştığı zaman”; *hayyirü bolsa köz* (TİEM 73 428r/9=075/007).

Kur'an: *Gözler kamaştığı* (Diyanet 1993:075/007).

178. Ar. “وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ” Tü. “ötelindeki ağır bir günü bırakıyorlar”; *koðarlar arqalarında bir kün yawlaq ağır yük*. (TİEM 73 431v/3=076/027).

Kur'an: Şunlar (inanmayanlar) dünyayı tercih ediyorlar ve *çetin bir günü arkalarına atıyorlar*. (Diyanet 1993:076/027).

179. Ar. “مَرُصَادًا” Tü. “gözetleme yeri olmuş”; *bolğay kâçgü yol* (TİEM 73 433v/6=078/021).

Kur'an: Şüphesiz cehennem, bir gözetleme yeridir (Diyanet 1993:078/021).

180. Ar. “لَمَرْدُوذُونَ فِي الْخَافِرَةِ” Tü. “eski halimize döndürülecek miyiz”; *yandurulğular miz künkâ* (TİEM 73 434v/4=079/010).

Kur'an: Şöyle derler: “*Biz gerçekten gerisingeriye eski hâlimize mi döndürüleceğiz?*” (Diyanet 1993:079/010).

181. Ar. “خِتَامُهُ مِسْكٌ” Tü. “sonu misktir”; *tamğası yıpar bolğay* (TİEM 73 438v/4=083/026).

Kur'an: *Onun (içiminin) sonu bir misktir* (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar.⁶⁹(Diyanet 1993:083/026).

182. Ar. “وَأَذِنتُ لِرَبِّيَّهَا” “Rabbinin buyruğunu dinlemek”; *kuLaq tutsa*(TİEM 73 438r/4=084/002).

Kur'an: *Rabbine boyun eğdiği zaman* -ki ona yaraşan budur (Diyanet 1993:084/002).

183. Ar. “وَاللَّهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ” Tü. “Allah ise onları arkalarından kuşatmıştır”; *taşrı anların arqalarından kapsamış turur* (TİEM 73 440v/2=085/020).

Kur'an: Oysa *Allah, onları arkalarından kuşatmıştır* (Diyanet

⁶⁹ Âyetin ilk cümlesi şöyle de tercüme edilebilir: “Onun mührü misktir.” (Diyanet 1993).

1993:085/020).

184. Ar. “فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ” Tü. “Rabbin de onlar üze azap kırbacını çarptı”; *koğı tökdi anlar üzä seniñ idiñ ‘azāb kaçısını*. (TİEM 73 442v/6=089/013).

Kur’an: Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kaçısını yağdırdı. (Diyanet 1993:089/013).

185. Ar. “ذَا مَثْرَبَةٍ” Tü. “hiçbir şeyi olmayan yoksulu”; *bolsa yıraç da yawuq*. (TİEM 73 443v/8=090/016).

Kur’an: yahut verde sürünen bir yoksulu doyurmaktır (Diyanet 1993:090/016).

186. Ar. “أَنْقَضَ ظَهْرَكَ” Tü. “sırtını çatırdatmıştı”; *basdı arқаını* (TİEM 73 445v/2=094/003).

Kur’an: *sırtını çatırdatmıştı* (Diyanet 1993:094/003).

187. Ar. “أَسْفَلَ سَافِلِينَ” Tü. “onu aşağıların aşağısına çevirdik”; *yandurdumuz anı koğılarda koğıraçça* (TİEM 73 445v/8=095/005).

Kur’an: Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik (Diyanet 1993: 095/005).

188. Ar. “لَنْسَقَعَا بِالْأَنْصَابِ” Tü. “perçeminden yakalarız”; *tutğay oq miz kăsmä bürcäkni* (TİEM 73 445r/8=096/015).

Kur’an: muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız (Diyanet 1993:096/015).

189. Ar. “كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ” Tü. “İnsanlar, yayılmış pervâneler gibi olur”; *bolur kişilär yazılmış külübäk tög* (TİEM 73 447r/6=101/004).

Kur’an: O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır (Diyanet 1993: 101/004).

190. Ar. “كَالْعَيْنِ الْمَنْفُوشِ” Tü. “dağlar atılmış renkli yün gibi bolur”; *bolur tağlar çapımış yün tög*. (TİEM 73 447r/7=101/005).

Kur’an: Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır (Diyanet 1993: 101/005).

191. Ar. “زُرْتُمْ الْمَقَابِرَ”⁷⁰; *ziyārät*

⁷⁰ Klasik müfessirler bu ayeti ana hatlarıyla iki şekilde yorumlamışlar: 1- Ayetle ilgili rivayet edilen tarihi arkaplana yaslı malum, alışagelmış yorumu: Bu yorumda müfessirler; müşrik Mekke kabilelerinin mal ve özellikle insan çokluğunu gurur

kıldınızlar gūrlarķa (TİEM 73 448v/3=102/002).

Kur'an: *kabirlere varıncaya (ölünceye) kadar oyaladı*.⁷¹(Diyanet 1993: 102/002).

192. Ar. “كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ” Tü. “kurt yeniği ekin yaprağı gibi yaptı”; *kıldı anlarını tarığ yapurđakı tág yenmiş.* (TİEM 73 448r/9=105/005).

Kur'an: Nihayet onları *yenilmiş ekin yaprakları hâline getirdi* (Diyanet 1993: 105/005).

193. Ar. “تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ” Tü. “Ebu Leheb'in iki eli kurusun (yok olsun)”⁷²; *yaşlığ bolsun äbü lähäbnüñ ekki äli.* (TİEM 73 450v/3=111/001).

Kur'an: Ebü Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu (Diyanet 1993: 111/001).

194. Ar. “حَمَّالَةَ الْحَطَبِ” Tü. “odun götüren, odun taşıyan, odun hamalı”; *otuñ kötürüğli*⁷³ (TİEM 73 450v/4=111/004).

Kur'an: *sirtında odun taşıyarak* karısı da (o ateşe girecektir (111/005).

vesilesi kıldıklarını ve bu sakin, onları yaşayan adamlarını saymakla bırakmayıp, mezarlığa giderek ölülerini de saymaya ittiğini zikrediyor. 2. Ayetin deyimsel bir ifade olduğu şeklindeki yorum: Bu hususta müfessirler kinaye yoluyla ölümün kastedildiğini öne sürüyorlar (Bilgin 1993: 57).

⁷¹ Bu âyetler şu şekilde de tercüme edilebilir: “Çoklukla övünmek sizi öyle oyaladı ki, nihayet (ölülerini bile saymak için) kabirlere gittiniz.” (Diyanet 1993).

⁷² Hz. Peygamber (s.a.v), kendisine yakın akrabasını uyarma emri gelince Safâ Dağı'na çıkıp Kureyş'in ileri gelenlerini çağırđı. Onları tevhide davet etti. İçlerinden amcası Ebü Leheb. “Yuh sana! Elin kurusun! Bizi bunun için mi çağırđın? Deyip gelenleri dağıttı. Asıl adı 'Abdu'l-'Uzzâ olan bu adama çabuk kızıp kızardığından dolayı Ebü Leheb=Alev Babası lakabı verilmiştir (Ateş 1055b).

⁷³ (Ve karısı): O Harb'in kızı, Ebu Süfyan'ın kızkardeşi Ümm-ü Cemil'dir. Geceleyn diken, çalı vb. şeylerden bir tutam alır, götürüp Resullah (a.s)'in yoluna serpiştirirdi. Bu deyim insanların arasını bozan iftiracıya da “aralarından odun taşıyor” biçiminde de söylenirdi zira Ümm-ü Cemile'nin, Peygambere ve ona tabi olanlara karşı nefreti o kadar şiddetli idi ki, sık sık Hz. Peygamberi ve onun mesajını zedeleyici iftiralar atmak suretiyle gösterirdi (Bilgin 2003: 66).

S o n u ç

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi çeviri/çeviri yapanın en çok zorlandığı konulardan bir olan deyimler/tabirler'in, İlk Türkçe Kur'an Tercümelelerinden TİEM 73'te ne kadar başarılı bir şekilde tercüme edildiği görülmektedir. Deyimler/Tabirler Kur'an'ın anlatım gücünü en üst düzeyde yansıtır, maddî alemden manevî alemin'in tüm anlatımlarında kullanılan deyimler/tabirler, hiçbir Kur'an mütercimlerinin göz ardı edemeyeceği kalıplardır. Bu nedenle deyimler/tabirler Kur'an'ın doğru anlaşılmasında ve sanatsal değerinin ortaya konmasında son derece önemlidir. TİEM 73'te geçen Arapça Deyimler ve Tabirler, Arapça aslına en uygun şekilde karşılanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlardan yola çıkarak Türk dilinin doğru şekilde kullanıldığı zaman en zor ve en kutsal metinleri bile başarılı bir şekilde karşılayacak bir yapıya sahip olduğunu bu yapının sonraki dönemlerde yapılan Türkçe Kur'an tercümelelerinde kolaycılık taraftarları tarafından Arapça ve Farsça'nın lehine işletildiğine görmekteyiz. Bu nedenle Türk dilinin sözlüğünün yeniden ortaya çıkarılmasında, gramerinin yeniden yazılmasında dini metinlerin konumları itibarıyla ne kadar önemli olduğu gözlenmektedir.

K a y n a k l a r

- AKSAN, Doğan (1987), *Anlambilim ve Türk Anlambilim*, Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yayınları.
- (1990), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATEŞ, Süleyman (1975), *Kur'an-ı Kerim ve Cümle Meali*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- BİLGİN, Abdulcelil (2003), *Kur'an'da Deyimler ve Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Rolü*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- BOROKOV, A. K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. Halil İbrahim Usta, Ebulfez Amanoğlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÇELİK, Muhammed (1998), *Kur'an Kur'an' Tanımlıyor*, İstanbul: Şule Yayınları.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- ÇANGA, Mahmut (1999), *Kur'an-ı Kerim Lugatı*, İstanbul
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1991), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI (1993), *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, 2. Baskı, Ankara.
- ECKMANN, J. (1959), "Eine Ostmittelürkische Interlineare Koranübersetzung", *UAJ*, c, XXXI S. 72=085/.

- ECKMANN, J. (1976), *Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation*, Budapest.
- ERDOĞAN, Abdülkadir (1938), “Kur’an Tercümelerinin Dil Bakımdan Değerleri”, *Vakıflar Dergisi*, C.1, Ankara, s. 47-48
- HAMİDULLAH, Muhammed (1965), *Kur’ân-Kerîm’in Tarihi ve Türkçe Tefsirler Bibliyografyası*, İstanbul, s. 1-90.
- İNAN, Abdülkadir (1952a), “Eski Kur’an Tercümelerinin Dili Meselesi”, *Türk Dili*, S. 7, Ankara, s. 327.
- (1952b), “Eski Türkçe Üç Kur’an Tercümesi”, *Türk Dili*, S.6, Ankara, s. 19-20.
- İZ, Fahir (1937), “Uygurca Kur’an Tercemesi.” *İstanbul Üniversitesi Türkoloji Disiplini Vinci Semestre Traval’ı*, İstanbul.
- KARABACAK, Esra (1994), *An Inter-Linear Translation Of The Qur’an Into Old Anatolian Turkish = Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi: Introduction and Text I, Sources Of Oriental Languages and Literatures 22, Turkish Sources XX, Harvard University The Department Of Near Eastern Languages and Civilizations. 1994, (Part II: Glossary: Section one, p. 1-384. Section Two, p. 385-786), 199, (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section one: 1a-224a.1997; (Part III: Facsimilie of the MS Manisa İl Halk Library No. 931, Section two: 224b-451a, 1999.*
- KARAGÖZ, Şerife (1990), *Eski Türkçe Kur’an Tercümesi, 11a-20b Metin-Dizin*, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Kayseri.
- KOÇAK, Süleyman (2004), *Kur’an’da Deyimler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- KÖK, Abdullah (2004a), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73, 1v/ 235v/2)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- (2004b), “İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur’an Çevirilerinde Özel Adlar”, *Türk Dil Kurumu V/ Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, Ankara.
- (2004c), “İlk Türkçe Kur’an Tercümelerinde Metonimli Kullanımlar Üzerine” *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu* Ankara.
- OKUMUŞ, Ejder (1990), *Kur’an’da Kur’an*, İstanbul: Dünya Yayınları.
- SAĞOL, Gülden (1999), *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur’an Translations II: An Inter-Linear Translation of the Qur’an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part I: Introduction and Text)*, Harvard, (410 pages), 1993; *(Part II: Glossary)* Harvard, 1995, (310 pages); *(Part III Facsimilie of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section One: 1b-300b)*, Harvard, 1996; *(Part III: Facsimilie of the MS Süleymaniye Library, Hekimoğlu Ali Paşa No.2 Section Two: 301a-587b)*, Harvard.
- SERTKAYA, Osman F. (1977b), “Karahanlı Türkçesi Üzerine Yeni Neşriyat”, *Türk Kültürü*, Haziran, s. 491-496.
- SOYSALDI, Mehmet (1997), *Kur’an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, İzmir: Çağlayan Yayınları.

- SÖNMEZSOY, Selahattin (1988), *Les Traductions Turques Manuscrrites Du Coran, Thèse pur le doctorat de 3 é cycle*, Paris.
- TOGAN, Zeki Velidi (1960), “Londra ve Tahrandaki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İTED*, C. III, İstanbul, s. 135.
- (1964), “The Earliest of the Qur’an into Turkish”, *İTED*, IV-1-4, İstanbul..
- TOPALOĞLU, Ahmet (1978), *Muhammed Bin Hamza, XV/. Yüzyıl Başlarında Yapılmış “Satır Arası Kur’an Tercümesi, I Giriş ve Metin, İstanbul, 1976, II, Sözlük*, İstanbul.
- TÜRK, Nurdoğan (2001), *Kur’an’da Kitap Kavramı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya,.
- TÜRK DİL KURUMU (2000), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- USTA, Halil İbrahim (1989), *XIII. Yüzyıl Doğu Türkçesiyle Yazılmış Anonim Kur’an Tefsirinin Söz ve Şekil Varlığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- ÜNLÜ, Suat (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73, 235v/3-450r/7)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- (2005), “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi’nde Esmâ-i Hüsnâ Kavramı”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara.
- (2006), “İlk Türkçe Doğu ve Batı Türkçesi Kur’an Çevirilerinde Peygamber Kavramı”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.
- YAŞAROĞLU, Macit (1965), *Kur’an’ı Kerim’in Türkçe Tercüme ve Tefsirler Bibliyografyası*, İstanbul, s. 117.
- YAZIR, Elmalı Hamdi (1993), *Hak Dini Kur’an Dili*, C. 10, İstanbul.
- YILDIZ, Rüzgar (1990), *Eski Türkçe Kur’an Tercümesi, 1a-10b Metin-Dizin*, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Kayseri
- YÜCEL, Nurten (2000), *Tarihten Günümüze Türkçe Kur’an Tercümeleleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, s. 29.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1974), “Çağatayca Bir Kur’an Tefsiri.” *TÜD*, VI/001, s. 153-195.